פילאלאגיש שריפטן II

*

די סכעמע פאַר איינטיילן די מנהגים האָב איך טייל־ווייז גענומען ביי פישערן.

דעם גרעסטן טייל ידיעות האָבן מיר צוגעשטעלט די חברים און חברטעס פון יידישן לערער־סעמינאַר אין ווילנע, אַלס ענטפער אויף אַריי אַנקעטעס, וואָס איך האָב דאָרט דורכגעפירט אין יוני 1925.

SOURCES

אויף יענע אַנקעטעס האָבן געענטפערט:

פון 1) אָרלע—ליכטציער, 2) אָשמענע—ראַבינאָ־וויטש, 3) ביאַליסטאָק — וויערניק, 4) בילסק—רוביניאַק, 5) בערעזנע (וואָלין)—ליבערמאַן, שטיינ־בערג, 6) בראַסלאַוו—פישער, 7) בריסק — פיש־טשאַצער, באַווין, פיליפאָווסקי, 8) דוקשט — גילינסקי, 9) דעווענישאָק—אַלקעניצקי, 10) וואָלפּ—פּעט, שאַפּיראָ, 11) ווילייקע—סאַוויטש, 12) ווילנע — פּאָפּאָווער, 13) וויסאָקע (וויסאָקאָ־ליטעווסק)—דאָמאָווסקי, 14) לאַש־קאָוויטש—צוקערמאַן, 15) ניי־סווענציאַן — זאַק, 16) סטאַוויסק — זילבערשטיין, 17) פּיאָסק—אַלפאַבעט, 18) פּעטריקאָוו — אויניק, 19) קאָברין—גאָלדמאַן, 20) קאַרטוז־בערעזע—קאָוואַל, גראַיעווסקי, 21) קרי־נעק—קירפּיטש, 22) ראָזשאַנאָי (גראָדנער געגנט)—מערעמינסקי, 23) רישקאַן (בעסאַראַביע)—זיבענבערג.

אַחוץ דעם האָב איך באַקומען אינטערעסאַנטע מאַ־טעריאַלן: פון וואָלפּ (קרעפּ), פון לונע (סאַנדלער), פון מאָטעלע און פון סלאָנים.

איך זאָג דאָ אַלע אינפאָרמאַטאָרן מיין וואַרעמסטן דאַנק.

SYMBOLS

פון די פאַרשריבענע צי געדרוקטע האָב איך אויס־גענוצט:

1) צום פאַרגלייך: פישער, דאָס פריער דערמאָנטע ווערק. אין טעקסט באַצייכנט מיט פ.

2) ר. ליליענטאַל: „יידישע גלייבונגען" אין „וויסלאַ" און אין „לוד". אין טעקסט באַצייכנט מיט ל. דער ערש־טער ציפער ווייזט אָן דעם באַנד, דער צווייטער דעם נו־מער, מיט וועלכן די גלייבונג איז דאָרט באַצייכנט. די באַמערקונגען אין האַלבע לבנות זיינען אירע.

3) בוקסטאָרף, Synagoga Judaica, יאָהאַן בוקס־טאָרף, באַרימטער קריסטלעכער האָריענטאַליסט (1564—1629), האָט זיך פאַרנומען אויך מיט דער פאָרשונג פון דער יידי־שער שפּראַך און פון יידישע מנהגים. איך האָב פון דער Synagoga גענוצט די אויסגאַבע פון 1643. דער טיטול איז אַזאַ:

Synagoga Judaica, das ist „Juden Schul" Darinnen der gantz Jüdische Glaub und Glaubensübung mit allen Ceremonien Sitten vnd Gebräuchen. wie sie bey ihnen offentlich vnd heimlich im Brauche... Getruckt zu Basel 1643.

4) מאַטעריאַלן פון דער עטנאָגראַפ' קאָמיסיע פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט: פון י. בריוו, לאַסקאַזשעוו.

EUPHIMISMS

I

1. ווערטער וואָס דריקן אויס דעם אומגליק

ווערן ביי אַלע פעלקער ניט גערן באַנוצט. דער פאָלקס־מענטש האָט מורא דאָס אומגליק אַפילו אָנצורופן מיט זיין אייגענעם נאָמען, ער זוכט אויס אַנדערע ווערטער, פון וועלכע מען קען זיך משער זיין, אַז דאָס וויל ער זאָגן, ער שרייבט זיי אַרום; אַ סך מאָל שעפּט ער פון פרעמדע שפּראַכן [1].

א) ביי יידן ווערט אָנשטאָט שטאַרבן געברויכט:

ניסבאַקעש (נתבקש) ווערן, ניסטאַלעק (נסתלק) ווערן, אָפּגעשיידט ווערן, אַוועקקומען, אויסגיין, גיין פון דער וועלט, ניפטער (נפטר) ווערן [2].

ב) אויף אַ געשטאָרבענעם וואָס מען וויל באַצייכע־נען גרינגשעציק זאָגט מען: געפייגערט, פאַרוואָרפן מיט די פיס, קראַפּירט, פאַרוואָרפן געוואָרן.

ג) אָנשטאָט באַגראָבן: ברענגען צו קבורה, באַהאַלטן.

ד) אָנשטאָט „אַ טויטער": מת, בר־מינן.

ה) אָנשטאָט „בית־עולם": בית־החיים, בית־הקברות, הייליקער אָרט, פעלד. מען זאָגט: איך בין געווען „צווישן טאָג געדאַכט אויפן פעלד" (קאָלאָמיי).

ו) דעם טויט איז בכלל נישט גוט צו דער־מאָנען.

„אַז מען דערמאָנט זיך אָנעם טויט איז מען נישט זיכער מיטן לעבן" (בריסק).

אַז מען רעדט פון אַ טויטן זאָגט מען: „ער זאָל זיין אַן אָפּגעוואָר [אָפּ־חבר] פון אונז" (אָרלע). דאָסזעלבע אַז מען רעדט עפּעס שלעכטס וועגן אַ טויטן. מען גיט אויך אַ קלאַפּ אין דער וואַנט און מען זאָגט עפּעס. (ביאַליסטאָק) וואָס?

אויך: ער זאָל זיין אָפּגעשיידט פון אונז, ניט אים מיין איך, די וואַנט מיין איך (בריסק, אָרלע).

ז) צוליב דער פאָרשטעלונג, אַז אויפן מיסט רוען די נשמות, טאָר מען ניט זאָגן: „ביי אייך איז זייער אַ סך מיסט אין שטוב", ווייל ט'וועלן ווייניקער מענטשן ווערן אין שטוב (קאַרטוז־בערעזע).

---

1 אַז דאָס קינד האָט קאָנוואולסיעס זאָגט מען געוויינלעך: ס'האָט „די ריינע שכינה זאָל רוען", ס'האָט „די נישט גוטע זאַך".

2 אויך: פאַרגיין: „נאָך מיין פאַרגיין" (קורלאַנד). אַן אַלטער אויפווייז פון דער ליטעראַטור: מלכים־בוך (לויט דער אויסגאַבע קראָקע 1583, בויגן 9 b): „דא הידד הורט אין מצרים וויא דָויד ווער ור גאנגן". דער תנ"ך האָט דאָ (מלכים א, יא, כא): „כי שכב דוד עם אבותיו." — אינטערעסאַנט איז, אַז קורלענדער (צי נאָר קורלענדער?) יידיש האָט אויפגעהיט דעם אַלטערטימלעכן אויסדרוק, אין דער צייט וואָס דוו"ב גיט (XII, 1, 399, 4) sterben=vergehen מיטן באַמערק: „nhd. nur in der ältern Sprache, heute unüblich". [מ. ו.].

אַז עמעצער האָט אַ שווערן טויט, זאָגט מען: זאָל זיך שוין די ערד איבער אים פאַרשליסן (בריסק).

ח) קללות: כדי די קללה זאָל שטאַרקער ווירקן, באַנוצט מען אָפּט דעם אומדירעקטן אופן; צב״ש: „זאָלסט ליגן מיט די פיס צו דער טיר״ (ביאַליסטאָק); „גיי אין דר׳ערד, זאָלסט פאַרכאַפּט ווערן״, „אַ ניכפּע [ניכפּה] זאָל אים נעמען״, „כ׳וועל דיר אַרויסזעצן די נשמה״ (ווילייקע).

אויך: „די ערד די בייגער זאָל דיר אַרויסוואַרפן״ (קאַרטוז=בערעזע), „די ערד זאָל דיר [!] ניט נעמען״ (נייַ=סווענציאַן), „זאָלסט איינגעמען אַ מיתה משונה״.

דירעקט: „קריג דעם טויט״.

ט) ווערטלעך: ביים דראָען: „ברויט אָדער טויט!״ „טויט אָדער רויט!״ „ביטער ווי דער טויט״.

2. פאַרוואָס שטאַרבט דער מענטש?

א) די שעה ווען אַ מענטש דאַרף שטאַרבן איז פון פריער באַשטימט.

ווער עס איז געבוירן אום שבת, דער שטאַרבט אום שבת (פון גמרא; ביי מיר פאַרצייכנט פון ק׳ בערעזע).

די שעה פונעם טויט איז באַשטימט נאָך דאַן ווען די נשמה גייט אַריין אין גוף (ל 18, 172).

דעם מענטשנס לעבן ענדיקט זיך, ווען די צאָל ווערטער וואָס זיינען אים באַשטימט געוואָרן לאָזן זיך אויס (רישקאַן). אַז אַ מענטש רעדט אַ סך שטאַרבט ער גיך (דאָרט).

דעם מענטשן איז פאַרשריבן צו לעבן 70 יאָר. ווער ס׳לעבט קירצער, דער מוז געבוירן ווערן צום צווייטן מאָל און אַריינגיין אין אַן אַנדערנס גוף, כדי אויסצולעבן די נישט=דערלעבטע יאָרן (נייַ=סווענציאַן). ווער ס׳לעבט לענגער, ביי דעם זיינען די רעשט יאָרן געשענקטע (ל 18, 162).

אַז עמעצער לעבט מער ווי 75 יאָר, זאָגט מען, אַז מען וועט אים שמייסן אויף יענער וועלט, פאַרוואָס ער זאַמט זיך אַזוי לאַנג (קאָברין).

מיטן יעדן מאָל, וואָס מען פאַרדרייכערט אַ פּאַפּיראָס ביי אַ ליכט, קומט אָפּ אַ מינוט פון לעבן (ראָזשאַנאָי).

ב) 99 0/0 שטאַרבן פון עין=הרע. **

אַ פּלוצימדיקער טויט קען קומען פון אַ גוט אויג און אויך פון כישוף. בעט טאַקע אַ יידענע ביי גאָט: זאָלסט מיך שיצן פון נויט און פאַר אַן אומצייטיקן טויט (אָרלע).

אויך אַ שווערער טויט איז אַ כישוף=זאַך. צומייסט אָבער קומט ער פון אַ זינדיקן לעבן (זע: שווערער טויט).

3. די פאָרשטעלונג וועגן טויט.

א) די איירָאָפּעאישע פאָרשטעלונג פונעם מלאך=המוות (אַ סקעלעט מיט אַ קאָסע אין האַנט) איז נישט שטאַרק פאַרשפּרייט.

געוויינלעך ווערט דער טויט פאָרגעשטעלט אַלס אַ:

a) הויכער מענטש מיט פיר פּאָר אויגן. (סטאַוויסק).

אַ שוואַרצער מלאך מיט טויזנט אויגן (ק׳ בערעזע).

אַ שוואַרצער מלאך מיט אַ שפּילקע אין האַנט. ביים שטאַרבן שטעכט דער מלאך די שפּילקע אין לייב. (קאָברין).

אַ שוואַרצער מלאך קוילעט אינעווייניק דעם גאָרגל. קיין בלוט זעט מען ניט. דאָס בלוט גיסט זיך אינעווייניק. (אָשמענע).

דער מלאך=המוות האָט אַ סך אויגן (קאָברין, בריסק).

מען פרעגט אַ רעטעניש: פאַרוואָס עסן ניט אַלטע לייט קיין פעטע יויך? ענטפערט מען: ווייל דער מלאך=המוות האָט אַ סך אויגן, האָבן זיי מורא (בריסק).

b) דער מלאך=המוות באַווייזט זיך אַמאָל אין געשטאַלט פון אַ פליג; דערפאַר טאָר מען ניט פאַרטרייבן די פליגן פון אַ גוסס. אַז ס׳שטאַרבט אַ מענטש, אַנטלויפן די פליגן, וואָס זענען אַרום אים געפלויגן. אַלס אַ פליג ווערט אויך פאָרגעשטעלט די נשמה פונעם געשטאָרבענעם. אַז עמעץ שטאַרבט, שטעלט מען אַ גלאָז וואַסער. אויב ס׳פליט אַריין אַ פליג, גלייבט מען, אַז ס׳איז דעם טויטנס נשמה. (וואַרשע).

CF WATCHNIGHT

c) זייער פאַרשפּרייט איז די פאָרשטעלונג פונעם מלאך=המוות אין געשטאַלט פון אַ קאַץ (קאָברין, ווילנע, בעסאַראַביע, בילסק, פּעטריקאָוו, סווענציאַן). קינדער שטעלט מען פאָר דעם טויט אין געשטאַלט פון אַ קאַץ. אַז ס׳גייט אַריין אַ הונט, זאָגט מען, אַז ס׳איז דער מחבל.

ב) אַז דער מענטש דערזעט דעם מלאך=המוות, עפנט ער דערשראָקן דאָס מויל. דער מלאך=המוות לאָזט תיכף אַריין אַ טראָפּן גאַל וואָס הענגט אויפן שפּיץ מעסער. פון דעם ווערט דער מת תיכף געל. אָדער מען זאָגט, אַז פיר וואָכן פאַרן טויט ווערט דער מענטש פאַרגעלט, ווייל דער מלאך=המוות גייט נאָך אים. פריער פלעגט דער מלאך=המוות „אַדורכשניידן״ דעם מענטשן דאָס לעבן אונטער דער הויט (ל 286,18).

אַז אַ קראַנקער דאַרף שטאַרבן, שטייט דער מלאך=המוות אים צוקאָפּנס, אין פאַרקערטן פאַל שטייט ער צופוסנס (ל 280,18).

דער מלאך=המוות דערנענטערט זיך דריי מאָל צו זיין קרבן, און ערשט צום דריטן מאָל פירט ער אויס זיין אַרבעט (ל 283,18).

פריער האָט דער מלאך=המוות (מורא האָבנדיק, מענטשן זאָלן אים ניט באַרעדן) ניט געוואָלט אָננעמען די שליחות, וואָס מען האָט אים איבערגעגעבן. ער איז איינגעגאַנגען אויף דעם ערשט דעמאָלט, אַז גאָט האָט אַראָפּגעשיקט אויף מענטשן פאַרשיידענע הולאתן און אַזויערנאָך זיי געוויזן די סיבות פונעם טויט (ל 287,18). די ליבע פון אַ פרוי קען פאַרטרייבן דעם מלאך=המוות (ל 287,18).

משיח וועט דערהרגענען דעם מלאך=המוות (ל 290,18).

4. די פאָרשטעלונג פון דער נשמה.

א) מען זאָגט, אַז די נשמה איז דער שוואַרצאַפּל פון אויג (בערעזנע).

די מענטשעלעך וואָס זענען אינעווייניק אי די אויגן, דאָס איז די נשמה (ל 141,18).

אַז מען פאַרמאַכט שטאַרק די אויגן, זעט מען רינגען; זאָגט מען, אַז דאָס איז די נשמה. (אָרלע) (אַז מען גיט אַ קלאַפּ אין אויג און מען זעט רויטע רינגען, זאָגט מען, אַז דאָס איז דער עלטער-זיידע און די עלטער-באָבע (פּעטריקאָוו).

די נשמה איז ווי אַ רויך (ל 141,18). די נשמה איז אויך אַ פייער (קאָברין). די נשמה פון אַ בעל-תשובהניק איז גרויס ווי אַ הינערש איי (ל 155,18), זי גייט אַריין אַמאָל אין אַ פיש (ל 156,18). די נשמה פון אַ טרייפניאַק קומט אָפּ אין אַ בוים, אָדער אין זייגע בלעטער; אַז דער ווינט באַוועגט די בלעטער, טראָגט איבער די נשמה גרויסע עינויים און גיט אַרויס אַ צעצויגענעם פייף (ל 154,18).

אַז דער מענטש ווערט אַנטשלאָפן, פליט די נשמה אין הימל אַריין, וואו זי פאַרשרייבט מיטן קליינעם פינגער פון דער רעכטער האַנט אירע חטאים אינעם „ספר פון די חטאים". אַז זי קומט צוריק, כאַפּט זיך אויף דער מענטש (ל 158,18). יעדע נאַכט פליט דאָס קליינע פינגערל אין הימל און פאַרשרייבט אינעם בוך די חטאים פונעם מענטשן (ווילייקע).

דער נשמה איז שווער צוריק צו קומען, דערפאַר זאָגן די קינדער יעדען טאָג: מודה אני לפניך מלך חי וקים שחזרת בי נשמתי (ל 159,18).

די נשמה גייט אַרויס פונעם מענטשן דורך דער נאָז, און זי גייט אַרויס מיט אַזאַ מאַטערניש, ווי אַ גראָבער שטריק דורכן אויער פון אַ נאָדל (ל 143,18). די נשמה, וואָס איז אַ ריינע, וויל ניט אַריינגיין אינעם נידעריקן גוף און בעט זיך ביי גאָט, ער זאָל זי ניט אַראָפּטרייבן אויף דער ערד (ל 161,18).

ב) די נשמה פון אַ בעל-עבירהניק גייט אַריין נאָכן טויט אַמאָל אין אַ מענטשן אָדער אין אַ חיה; אַמאָל אויך אין אַ פעלדשטיין, אויב דער מת איז געווען אַ מסרניק (ל 150,18).

זי גייט אויך אַריין אין שטומיקע חיות ווי קאַץ, הינט, בהמות (ראָזשאַנאַי). (ל 151,18).

פאַר שווערע זיגד, צב"ש פאַר שמדן זיך, קומט אָפּ די נשמה אין אַ חזיר (ל 152,18). די נשמה פון אַ בעל-גאווהניק גייט אַריין אין אַ הונט. (ל 153,18).

ג) אַז ס'ווערט געבוירן אַ נייע נשמה, מוז שטאַרבן אַן אַלטע. אַ קאָנקרעטער פאַל: אַז דער פאָטער איז געשטאָרבן, איז אין דעמזעלביקן טאָג די שוועסטער געגאַנגען צו קינד (אָרלע). אַז די שוויגער איז קראַנק און די שנור דאַרף געבוירן אַ קינד, מוז די ערשטע שטאַרבן (סטאַווסק).

ד) ווערטלעך: „אַז מען לייגט זיך שלאָפן הונגעריק, גייט אַרום די נשמה אין די טעפּלעך" (בריסק).

„גאָט זאָל דיר געבן אַ נייע נשמה און מיט דער אַלטער זאָלסטו פאַרשטעקן דעם קוימען" (רישקאַן), אָדער: „...און די אַלטע זאָלסטו פאַרטיילן פאַר די הינט" (ווילייקע).

II

5. דער אָנזאָג פון טויט.

געוויינלעך גלייבט מען, אַז דער טויט ווערט אָנגעזאָגט אַפריער דורך פאַרשיידענע סימנים. צומייסט זייגען דאָס ערשיינונגען וואָס שרעקן איבער דעם מענטשן, צי מיט זייער אויסטערלישן באַנעמען, פאַרב, קול, וואָס קענען דערמאָנען אָנעם טויט אָדער אָן זיינע ערשיינונגען.

א) הונט. אַז אַ הונט וואָיעט, איז עס אַ שלעכטער סימן. מען שפּייט אויס דריי מאָל און מען זאָגט: „טפו, טפו, אויף דיין קאָפּ זאָל דאָס אויסגיין" (ווילייקע, וואָלפּ). „... צו אונזערע שונאים" (ווילנע), „... צו זיין באַלעבאָס קאָפּ", אויב ער איז ניט קיין יידנס (ראָזשאַנאַי).

אַז אַ הונט וואָיעט ביינאַכט, קערט מען איבער די שטיוול, ס'זאָל זיך אויסלאָזן צו זיין קאָפּ (בערעזנע, סווענציאַן).

אַז די הינט וואָיען, איז אַ סימן, אַז דער מלאך-המות איז אין שטאָט, און מען קערט איבער די שיך, אָדער אַ גלאָז (ק' בערעזע).

מען קערט איבער פאַנטאָפל וואָס שטייען לעבן בעט. פאַרקערט, אַז הינט זייגען שטאַרק צעהוליעט, איז אַ סימן, אַז אליהו הנביא געפינט זיך אין דעם אָרט. (ל 12, 33. ליטע, וואָלין).

אַ הונט זאָגט אָן, אַז דער טויט קומט. אַז אַ הונט בילט, פאַלט אָן אַ פחד: מען נעמט דאַמאָלסט אַ שוך און קלאַפּט אָן מיט דער פאָדעשווע אָן דער וואַנט, ביי וועלכער דער הונט שטייט, און מען זאָגט: „צו דיין קאָפּ..." [און נאָך עפּעס... וואָס?] (בריסק).

דער הונט דערפילט דער ערשטער דאָס אומגליק (פּעטריקאָוו).

אַז דער הונט וואָיעט, הייסט דאָס, אַז ער זעט דעם מלאך-המות דורכגיין (קרינעק, אָרלע).

ווען הינט און קעץ וואָיען און אין שטוב ליגט אַ קראַנקער, וועט ער שטאַרבן (ווילנע).

אַז אַ הונט וואָיעט, זאָגט מען, אַז עמעץ איז געשטאָרבן (בילסק).

אַז ס'גייט אַריין אַ שוואַרצער הונט אין שטוב, זאָגט מען, אַז אַ מחבל איז אַריין. אַ מחבל פאַרשטעלט זיך פאַר אַ הונט, אַ קאַץ, אַ שעפּס; ס'גייען אַרום פאַרשיידענע מעשיות אויף דער טעמע.

ב) סאָווע. אַ סאָווע זאָגט אָן שלעכטס, אויב זי שטעלט זיך אויפן דאַך פון אַ שטוב (וואָלפּ). אַז אַ סאָווע

ווייגט, איז אַ שלעכטער סימן (אָרלע). דאָס זעלבע, אַז זי פֿליט אַדורך (ווילנע). אַז אַ סאָווע קוויטשעט, איז אַ סימן, אַז עמעצער וועט שטאַרבן אָדער אַז ס׳וועט געשען אַן אומגליק (רישקאַן).

ג) קראָ. קראָען ברענגען שלעכטע בשורות; אַ ראיה, אַז זיי פֿליען אַרום און בויען זייערע נעסטן אויפֿן בית־עולם. (וואָלפּ).

אַז אַ קראָ שטעלט זיך אויפֿן דאַך, איז אַ שלעכטער סימן (ק. בערעזע).

קראָען זיינען בכלל שונאים פֿון ייִדן, ווייל ווען דער בית־המקדש האָט געברענט, האָבן די קראָען געבראַכט נאָך פֿייער (אָרלע); דאָס זעלבע דערציילט מען וועגן שוואַלבן. שוואַלבן ברענגען אַן אומגליק (קאָברין). מען טאָר זיי דערפֿאַר נישט עסן, ווייל זיי האָבן געטראָגן העלצלעך צום בית־המקדש (אָשמענע) 1. דערפֿאַר מעג מען זיי אויך הרגענען, פּונקט ווי מען מעג אויך דערפֿאַר הרגענען אַ שפּין (נ׳ סווענציאַן). אַ שפּין איז אַ מצוה צו הרגענען אַפֿילו אום שבת. אַז מען הרגעט אַ שפּין, האָט מען 7 מצוות (אַלג׳ פֿאַרש׳). אין ווילנע טאָר מען אַ שפּין נישט הרגענען.

ד) קאַץ. אַז אַ שוואַרצע קאַץ פֿאַרלויפֿט דעם וועג, איז אַ סימן, אַז דער טויט וועט פֿאַרלויפֿן דעם וועג. (קאָברין). (בכלל איז אַ שלעכטער סימן, אַז מען טרעפֿט אויפֿן וועג אַ שוואַרצע קאַץ, אַ קיניגל, אַ גלח, אַ מאָנאַשקע, עמעצן מיט ליידיקע עמערס (דאָס איז אַלגעמיין פֿאַרשפּרייט). בשעת אַ קאַץ אַנטלויפֿט פֿון שטוב, איז אַ סימן אויף אַן אומגליק. (נ׳ סווענציאַן). אַ קאַץ אַנטלויפֿט פֿון אַ שטוב וואו ס׳ליגט אַ טויטער (אָשמענע). אַ קאַץ, אַז זי מאַכט מיטן עק, שילט זי: דערפֿאַר טאָר מען זי נישט גלעטן. (ניי־ווילייקע).

אַז מען פֿירט קעץ אין אַ וואָגן געשפּאַנט אין פֿערד, וועלן די פֿערד שטאַרבן (רישקאַן).

ה) מויז. אַז אַ מייזל לויפֿט דורך אַ לאָך פֿון אַ טאָפּ, וועט עמעצער שטאַרבן אין שטוב (רישקאַן).

ו) פֿערד: אַז אַ פֿערד גראָבט מיטן פֿוס די ערד, זאָגט מען, אַז עס וועט שטאַרבן. עס גראָבט פֿאַר זיך אַליין אַ גרוב (אָרלע).

[אויך דאָרט וואו אַ פֿערד קאַטשעט זיך טאָר מען נישט אַריינטרעטן, ווייל מען וועט ווערן מיט לישייעס. (בערעזנע)].

1 והראיה, אונטער די העלזלעך איז בײַ זיי רויט. פֿאַרקערט, די וואָראָבײטשיקעס האָבן געטראָגן וואַסער צום בית־המקדש, דערפֿאַר גיט מען זיי שבת שירה, אַז מען לייענט פּרשה בשלח, עסן פֿונעם טשאָלנט. (ק׳ בערעזע).

ז) בהמה. אַז בהמות מוקען, איז אַ סימן, אַז ס׳וועט זיין אַ שריפֿה (ק׳ בערעזע). צי זאָגן זיי אָבער אויך אָן דעם טויט? 2

ח) פֿראָש: בײַ פּאָליאַקן איז פֿאַרשפּרייט דער גלויבן, אַז ווער ס׳הרגעט אַ פֿראָש בײַ דעם וועט שטאַרבן די מוטער, אָדער די עלטערן (פּ׳ 41).

בײַ ייִדן טאָר מען ניט נעמען אַ פֿראָש אין האַנט, ווייל ער שילט. מען הערט דאָס אַפֿילו אַליין (בריסק). מען טאָר אים נישט האַלטן אין האַנט, ווייל ער שילט טאַטע, מאַמע, און כדי זיין שעלטונג זאָל זיך נישט אָננעמען, זאָגט מען: „פּעפּער אין די אויגן, זאַלץ אין נאָז“ (בראַסלאַוו).

ט) אַ קרייעדיקע הון: אַז אַ הון נעמט קרייען, איז אַ שלעכטער סימן, און כדי זי זאָל אויפֿהערן, דאַרף מען איר אָפּהאַקן דעם עק; אויב דאָס העלפֿט אויך ניט, קוילעט מען זי (סווענציאַן). אַז אַ הון הייבט אָן צו קרייען, טאָר מען זי אין שטוב ניט צורייסן, מען שעכט זי גלייך. אויב אַ קראַנקער איז דאָ אין שטוב, האָט מען דעמאָלט מורא, ער זאָל ניט שטאַרבן — אָבער דער קראַנקער מעג עסן דאָס פֿלייש פֿון דער געשאָכטענער הון (אָרלע). מען מעסט זי אָפּ פֿונעם קעפּל מיט אַ שפּאַן. אויב ס׳בלייבט אַ שטיקל עק, איז גוט, שניידט מען נאָר אָפּ דאָס שטיקל, און אויב ניט, קוילעט מען זי און מען ניצט זי (מאָטעלע). מען מעסט מיט איר אָפּ פֿון טיר ביז צום פּיסל פֿונעם טיש. אויב עס פֿאַלט אויס מיטן עק צו דער שוועל, האַקט מען אָפּ דעם עק, אויב מיטן קאָפּ, שעכט מען זי. (ראָושאַנאָי). מען מעסט מיט איר אויס די שטוב ביזן שוועל; אויב אויפֿן שוועל פֿאַלט אויס דער עק, האַקט מען אים אָפּ, אויב דאָס קעפּל—קוילעט מען זי. דאָס פֿלייש עסט מען ניט, ס׳איז אימת־מוות. (ק׳ בערעזע).

מען האַקט איר אָפּ דעם עק און מען גיסט זי אָפּ מיט וואַסער, און אויב עס העלפֿט ניט, קוילעט מען זי. (סלאָנים).

אויב אַ הון קרייט, דאַרף מען זי דערהרגענען, אַניט וועט געשען אַן אומגליק. אָבער מען קען צוליב זיכערקייט אויסמעסטן מיט איר דעם צימער. ווען זי דריי מאָל נאָכאַנאַנד פֿאַלן מיטן עק צו דער שוועל, לאָזט מען זי לעבן און מען שניידט איר נאָר אָפּ דעם עק. פֿאַלט זי אָבער מיטן קאָפּ, מוז מען זי דערהרגענען.

י) אומגעריכטע ערשיינונגען: צב״ש דאָס פּלוצימדיקע פֿלאַצן, קראַכן פֿון אַ געגנשטאַנד, קלאַפּן אין

2 פֿאַרשיידענע נישטגוטע פֿאַרשטעלן זיך אין שעפּסלעך, קעלבלעך. מען געפֿינט זיי געוויינלעך בײַנאַכט, אַז מען פֿאָרט דורך אַ וואַלד (בערעזנע, אָשמענע). צומייסט אַנטלויפֿן זיי אַז ס׳ווערט ליכטיק אין דרויסן, אָדער אַז זיי דערהערן אַ תפֿילה. ס׳גייען אַרום זייער אַ סך מעשיות וועגן דעם. פֿגל׳ מ. ווײַנרײַכס אַרטיקל וועגן לאַנטוך אין לאַנדויבוך ז׳ 217 — 236.

טיר יאָגן אָן אַ שרעק אויפן מענטשן. זיי זיינען פאַר אים אָנזאָגן פון אַ קומענדיקן אומגליק. די אויסטייטשונגען זיי־נען אין פאַרשיידענע געגנטן פאַרשיידענע; טיילמאָל ווערט אַן ערשיינונג אויסגעטיילט צום גוטן, אין דער צייט ווען אין אַן אַנדער געגנט איז עס אַ שלעכטער סימן.

אַז ס'ווערט צעבראָכן אַ טעלער, איז עס אַ סימן אויף תנאים (בריסק).

אַז ס'ברעכן זיך גלעזער, איז אַ סימן אויף שמחות (קאָברין).

אַז ס'פּלאַצט אַ גלאָז שבת־צונאַכט, זאָגט מען: „אויף אַ פולע וואָך". אַז ס'פּלאַצן אין מיטן וואָך אַ סך גלעזער, זאָגט מען: „ס'איז אַ גוטער סימן".

אַז ס'צעברעכט זיך עפּעס מוצאי־שבת, איז גוט (רישקאַן).

פאַרקערט:

אַז שבת צו נאַכט ווערט עפּעס צעבראָכן, איז עס אַ שלעכטער סימן אויף דער פולער וואָך. (קרינעק).

אַז ס'צעברעכט זיך עפּעס פּלוצלינג, איז עס אַ שלעכ־טער סימן. ס'איז שלעכט, אַז ס'פּלאַצט די דייזשע (אָרלע). אַז עס פאַלט עפּעס אַראָפּ און ס'צעברעכט זיך ניט, זאָגט מען: „האָסט אַ גוטן מזל!" (אָרלע).

אַז ס'פאַלט עפּעס אַראָפּ און צעברעכט זיך, זאָגט מען: „וואָס ס'האָט געזאָלט אויסגיין צו אונז זאָל אויסגיין צו דעם" (אָשמענע). אָדער: „ס'זאָל זיין אַ כפּרה" (בע־רעזנע). 1

כ) שפּיגל: אַ שפּיגל קערט מען אום אויף בײַ־נאַכט צו דער וואַנט (רישקאַן). אַז עס פאַלט אַראָפּ אַ שפּיגל אויף דער ערד און צעברעכט זיך ניט, איז אַ שלעכטער סימן (קאָברין).

ל) אויוון: אַן אויוון טאָר מען פאַר צען יאָר ניט צעוואַרפן, ווייל אַ מענטש וועט אין שטוב שטאַרבן (רישקאַן).

מ) קלאַפּן: אַ פּלוצימדיק קלאַפּן זאָגט אָן דעם טויט. דער טויט קומט צו פאָרן אין אַ וואָגן און גייט אַריין מיט אַ גרויסער קלאַפּעריי.

דער שומר פון ווילנער אַלטן בית־עולם דערציילט: ווען ער איז נאָך געווען אַ חדר־ייִנגל, איז ביים רבין געווען קראַנק אַ קינד. איין מאָל בייַנאַכט האָט מען געהערט ווי עמעצער פאָרט אַריין אין טויער און מ'קריכט אויפן בוידעם, פון בוידעם אויף דער סטעליע, און דערנאָך האָט מען דערהערט אַ שטאַרקן קלאַפּ, ווי עמעצער וואָלט אַראָפּגע־פאַלן. גלייך האָט דאָס קינד אָנגעהויבן צו גוססן.

נ) רופן: אַז מען רופט בייַנאַכט דעם נאָמען, טאָר מען ניט ענטפערן (רישקאַן). אַז עמעצער הערט זיך רופן ביים נאָמען און ס'ווייזט זיך אַרויס, אַז קיינער רופט אים ניט, איז עס אַ סימן אַז ער וועט שטאַרבן (ק' בערעזע).

אין וואַלד לעבט אַן אַלטע סאָווע, קען זי אַלעמענס נעמען. רופט זי אַמאָל. און ווער ס'דערהערט אַמאָל זיין נאָמען לאַנג אויסגעצויגן רופן, זאָל בעסער ניט ענטפערן, ווייל אַז ער וועט ענטפערן, וועט ער באַלד שטאַרבן (ניי־ווי־לייקע).

ס) ביימער: אַז אַ ווינט רייסט אַרויס אַ בוים לעבן אַ שטוב, איז אַ שלעכטער סימן. וויפיל ביימער ס'פאַלן אין שטורעם (קאָברין: פון אַ דונער) אין וואַלד, אַזוי פיל מענטשן וועלן שטאַרבן (אָשמענע, קאָברין).

אַז מען וואוינט אין אַ שטוב וואָס איז אויסגעבויט אויף אַן אויסגעהאַקטן וואַלד, וועלן די שטוביקע אויסשטאַרבן (ק' בערעזע). [בעת די בלעטער פאַלן אַראָפּ און בעת זיי בליען איז אַ גוטער סימן צו שטאַרבן (וויסאָקע־ליטאָווסק) (?)].

ע) רינגל: אַז מען פאַרלירט אַ רינגל, איז אַ שלעכ־טער סימן; אַז מען געפינט אים — אַ גוטער (ק' בערעזע). צי איז דאָס פאַרבונדן מיטן טויט?

פ) שבת: ס'איז אַ שלעכטער סימן, אַז עמעץ ווערט קראַנק שבת (ל' 139,14 אַלג').

III

6. מען זעט דעם שרעק פון זיך אַראָפּצוּוואַרפן.

א) פאָרמולן. אַז מען דערשרעקט זיך, דאַרף מען אָפּשפּייען דריי מאָל און זאָגן: „מיך האַרט [=אַרט] ניט". (ק' בערעזע). אָדער: דריי מאָל אויסשפּייען, דערנאָך אויפ־הייבן די אייבערשטע וויע (ווילנע).

מ'זעט געוויינלעך אַרויפוואַרפן דעם שרעק אויף אַנ־דערע זאַכן. פון דאַנען קומען די ווערטלעך: „אויף וויסטע און אויף גויאישע פעלדער זאָל עס זיין" (אָרלע). ס'זאָל אויסגיין צו מיינע שונאימס קעפּ" (אַלג'). „אויף אַלע וויסטע פעלדער און אויף אַלע רשעים" (וואַרשע). „אין טיפן ים זאָל עס פאַלן". „אויף אַלע זיבן ־ימען זאָל עס צעזייט און צעשפּרייט ווערן" (אָשמענע). „נאָר אויף וויסטע פעל־דער און אויף פוסטע וועלדער זאָל עס פאַלן". „אויף שונאי ציון, אויף הינט און אויף קעץ" (קאַלאַמיי).

ב) ליכט: ערב־יום־כּיפּור צינדט מען אָן אַ וועק־סענע ליכט פאַרן לעבן פון די נאָענטסטע אין דער משפּחה; דער קנויט איז געמאַכט פון אַזוי פיל פעדעם, פון וויפיל ס'באַשטייט די משפּחה. אַז דאָס ליכט ווערט פאַרלאָשן ניט אויסברענענדיק זיך אינגאַנצן, וועט עמעץ פון דער משפּחה שטאַרבן דעם יאָר. ס'איז בכלל אַ שלעכטער סימן (ווילנע). דעריבער דאַרף מען זי היטן, זי זאָל זיך ניט פאַרלעשן.

ס'איז אויך אַ שלעכטער סימן, אַז ס'לעשט זיך אויס אַ בענטש־ליכט פון שבת אָדער פון יום־טוב; בעטן דערפאַר די ווייבער ביים ליכטבענטשן: „ווי די ליכט לייכטן, אַזוי פיל זאָל מיר לייכטן דער שבת" (אָרלע).

1) אַ שלעכטער סימן איז, אַז ס'פאַלט אַראָפּ ברויט מיט דער פוטער אַראָפּ (אַלג' פּאַרשפּר'). דער זעלבער פּרינציפּ גילט אין קינדער־שפּיל מיט מטבעות: קאָפּ צי אָדלער.

מען טאָר ניט לאָזן צאַנקען אַ ליכט. שבת טאָר מען ניט קוקן ווי ס'צאַנקט אַ ליכט. אַז ס'גייט אויס אַ ליכט, גייט אויס אַ נשמה. דערפאַר טאָר מען שבת ניט פאַרלעשן די ליכט (בריסק).

מען זאָגט: „ער גייט אויס ווי אַ ליכט" (אַלג').

מען שרעקט זיך, אַז דאָס ליכט האַלט ביים אויסגיין און דאָס פייער טוקט זיך שטאַרק. ס'איז פונקט ווי ווען אַ מענטש זאָל גוססן (אָרלע).

אַלע האַנדלונגען וואָס קענען נאָר דערמאָנען די באַגלייט־מאָמענטן פון טויט ווערן מיט אַ גרויסער שטרענגקייט אויסגעמיטן. ס'ווירקט דאָ שטאַרק דער געזעץ פונעם פרימיטיוון דענקען, אַז די פאָרשטעלונג פון אַ זאַך קען אַרויסרופן די זאַך גופא. דערפאַר טאָר מען ניט גיין אין זאָקן, ניט ליגן אויף דער ערד, דערפאַר טאָר מען אויך ניט שטעלן אַ ליכט צוקאָפנס (בריסק). אַ ליכט, אַ לייכטער, אַ לאָמפ טאָר מען ניט שטעלן אויף דער ערד (ווילנע).

ג) שוועבעלע. ס'איז פאַרשפרייט דער מנהג צו לייענען די צוקונפט פון דער פלאַם פון אַ שוועבעלע. אַמאָל פלעגט רויך און פייער דינען אַלס באַראָמעטער פאַרן קומענדיקן טאָג, שפּעטער אויך פאַרן ווייטערדיקן לעבן פונעם מענטש. נאָך היינט פרוווט מען אַרויסלייענען דעם וועטער פונעם קומענדיקן טאָג מיט אַ ברענענדיקער שוועבעלע. ברענט זיך דאָס שוועבעלע אויס און בלייבט גאַנץ, וועט זיין אַ גוטער טאָג; צעברעכט עס זיך — אַ שלעכטער (ק' בערעזע). ס'איז אַ גוטער סימן פאַרן מענטשן, אַז דאָס שוועבעלע בלייבט גאַנץ, אַ שלעכטער אַז עס צעברעכט זיך (דאָרט).

אויב אַן איבערגעקערט שוועבעלע ברענט לאַנג, הייסט עס, אַז דער מענטש וועט לאַנג לעבן (ווילנע) [1].

SHADOW

ד) שאָטן. דער פרימיטיווער מענטש קען ניט קיין אונטערשייד צווישן אַ זאַך און דעם בילד פון דער זאַך. אַזוי האָט ער נישט קיין באַזונדערן נאָמען פאַרן שאָטן פון אַ מענטש און אַ מענטש גופא [2]. פון דאַנען קומט די גרויסע מורא פאַרן אייגענעם שאָטן, וואָס שלעכטע מענטשן קענען אים אַ כישוף אָנטון, און ממילא שוין אויך זיין באַלעבאָס. און דאָ ליגט דער אויפקום פון פיל פאַרהיטונגס־מיטלען, וואָס זיינען געבליבן נאָך ביזן היינטיקן טאָג.

אַלגעמיין איז פאַרשפרייט, אַז מען טאָר זיך ניט רייצן מיטן שאָטן ווייל ס'וועט ברענגען אַן אומגליק. (ל 28,12 ליטע, וואָלין). מען טאָר ניט אַרויסשטעלן קיין צונג דעם שאָטן אויף דער וואַנט (אָרלע), מען טאָר זיך מיט אים ניט שפּילן (רישקאַן), ווייל ער וועט קומען ביינאַכט און

1 עפּט שפּילן זיך אַזוי די קינדער. מיר האָבן דאָ איינס פון די פיל ביישפּילן, וואָס ווייזן אונז, ווי אַלטע מנהגים גייען אַריבער אין קינדערשפּילן, איידער זיי ווערן פאַרשוואונדן אינגאַנצן.

2 צי איז ניט אַן אָפּקלאַנג פון אָט יענער פרימיטיווער צייט די גלייבונג, אַז דער גוף פונעם מת וואַרפט ניט קיין שאָטן, ווייל צוזאַמען מיטן גוף גייט אויך אַוועק דער שאָטן פונעם מענטשן? (ל 202,18).

און געבן אַ פּאַטש (בריסק, ק' בערעזע, אָרלע). ער קען אויך דערפאַר קומען ביינאַכט שטיקן (ק' בערעזע). מען טאָר אויך לאַנג נישט קוקן אויפן שאָטן (ראָזשאַנאָי). מען טאָר אויפן שאָטן ניט אַ קוק טון, אַניט שטאַרבט מען גלייך (בילסק). הושענא רבה, אַז מען קומט צוריק פון דער שול און מען זעט זיין שאָטן אָן דעם קאָפּ, איז עס אַ סימן אַז מען וועט שטאַרבן (ל 52,12 וואָלין). אַז מען זעט ניט יום־כיפור ביינאַכט דעם שאָטן, איז עס אַ סימן, אַז מען, וועט שטאַרבן דאָס יאָר (אָרלע).

HILARIOUS CHELM STORY TO PARODY THIS

ה) פלעקן: אַז ס'מאַכט זיך אַ בלויער אָדער אַ רויטער פלעק און מ'ווייסט ניט פון וואַנען ער קומט, זאָגט מען, אַז ס'איז אַ „טויט־קניפּ". (אָרלע).

דער טויט קומט ביינאַכט און טוט אַ קניפּ (אָרלע), אַ ביס (ווילנע). אַז מען טרעפט פלעקן אויף דער האַנט, זאָגט מען, אַז מתים האָבן געטשעפּעט ביינאַכט (בערעזנע). אַז מען כאַפּט זיך אויף מיט בלוט־פלעקן אויפן קערפּער, איז אַ סימן, אַז מען האָט זיך געראַנגלט מיטן טויט (ק' בערעזע). פאַרקערט, ווייסע פלעקן זיינען סימנים פון מזל (רישקאַן) [3].

ו) חלומות. חלומות האָבן אַ גרויסע באַדייטונג און פאַרנעמען אַ וויכטיקן אָרט אין לעבן פונעם פרימיטיוון ווי אויך פונם היינטיקן פאָלקסמענטש. די אַלע בילדער וואָס ער זעט אין חלום זיינען פאַר אים ניט סתם בילדער, נאָר צייכנס פון דעם, וואָס ס'וואַרט אים. דעריבער זוכט ער זיי געניי אויסצוטייטשן און גלויבט שטאַרק אין זייער מקוים־ווערן. אָפטמאָל זאָגן שוין אָן די חלומות דעם נאָענטן טויט אָדער אַ גרויסן אומגליק. אַז אַ טויטער נעמט עפּעס אין חלום פון שטוב, איז עס אַ סימן אויף טויט (סוועניציאַן) אָדער אויף אַ גרויסן אומגליק (קאָברין). מען דאַרף זיך מיט אים ראַנגלען און ניט לאָזן נעמען (וואָלפּ, בראַסלאַוו), מען דאַרף אים אָפּזאָגן דאַמאָלסט אַלע בקשות. (ל 261,18).

פאַרקערט: ס'איז אַ גוטער סימן, אַז דער טויטער גיט עפּעס און דער לעבעדיקער נעמט (קאָברין, וואָלפּ). ס'איז אַ סימן, אַז ער וועט לעבן (בראַסלאַוו, ק' בערעזע). מען טאָר אָבער גאָר ניט צונעמען פון דעם וואָס דער טויטער גיט (ווילנע).

ס'איז אַ שלעכטער סימן, ווען דער לעבעדיקער נעמט, ס'וועלן אים פאַרקירצט ווערן די יאָרן (אָרלע, וואַרשע, רישקאַן). פאַרן טויט קומט אין חלום דער געשטאָרבענער קרוב און נעמט עפּעס צו אָדער רופט דעם שלאָפעדיקן. אין אַ קורצער צייט אַרום שטאַרבט ער (ראָזשאַנאָי). ווען ס'חלומט זיך, אַז ס'פאַלן אַרויס ציינער, איז עס אַ שלעכטער סימן, אַמאָל קען מען פון דעם שטאַרבן (אָרלע). ס'איז אַ שלעכטער סימן, אַז מען

3 אַ בליענדיקער נאָגל איז אַ סימן אַז מ'וועט זיך באַנייען, די צאָל נייע זאַכן איז אָפּהענגיק פון דער צאָל בליענדיקע נעגל (אָרלע). די ווייסע פינטעלעך אויף די נעגל זיינען אַ סימן וויפיל זאַכן מען וועט זיך מאַכן (ווילנע). וויפיל ווייסע פלעקן מע האָט אויף די נעגל, אַזוי פיל קינדער וועט מען האָבן (ביאַליסטאָק).

פאַלט אַראָפּ אָדער מען גייט אַראָפּ (סוועַנציאַן, בערעזנע). דאָס טרייבט גאָט די נשמה פון כסא הכבוד (קריגעק), ס'איז אַ סימן אַז מען איז זינדיק (אָרלע).

ס'זאָל זיך ניט חלומען שלעכטס לייגט מען אַ הייליקן ספר צוקאָפּנס (רישקאַן).

IV

7. גסיסה.

אַ) ווי אַזוי מען קען אָפּראַטעווען אַ שווער קראַנקן.

אַז עמעץ איז זייער קראַנק, גיבן די נאָענטסטע ליכט אין שול אַריין און צעטיילן נדבות (ל 18, 169). מען מעסט דעם קראַנקן מיט אַ פאָדעם, דערנאָך מאַכט מען פון דעם אַ קנויט צו אַ ליכט, די גרייס פון דעם קראַנקן. מען טראָגט צוועק די ליכט אין שול אַריין אָדער באַגראָבט זי אויפן בית-עולם, איינגעוויקלט אין תכריכים, אַמאָל אָנשטאָט דעם קראַנקן מעסט מען מיטן פאָדעם דעם בית-עולם (ל 18, 171).

מען מעסט אויך דעם בית-עולם אין דער לענג און אין דער ברייט מיט לייוונט. דערנאָך צעטיילט מען די לייוונט פאַר אָרעמעלייט (ל 18, 171).

די משפחה פונעם קראַנקן גייט „איינרייסן די שול" (ווייבער גייען „רייסן די שול", זאָגט מען אין וואָלפּ). מען גייט אין שול, דאָרט עפנט מען דעם אָרון-קודש, און פאַרן אָפענעם אָרון-קודש וויינט מען און מען שרייט צו גאָט, ער זאָל שיקן אַ רפואה פאַרן קראַנקן.

מען גייט אויפן „פעלד" צו די קברים פון די פאַרשטאָרבענע קרובים, און מ'בעט, זיי זאָלן זיך מליץ פאַר גאָט, דער קראַנקער זאָל געזונט ווערן. מ'נעמט אַ קנייל פאָדעם, און מיטן פאָדעם מעסט מען אָפּ די גאַנצע לענג פונעם בית-עולם. מען טוט עס געוויינלעך זאַלבענאַנד, איינע נעמט אָן ביי איין עק, און די צווייטע וויקלט כסדר און העלפט דער ערשטער דעם פאָדעם פריער אויסציען (אָרלע).

מען צעשמעלצט אַ ליכט די גרייס פונעם קראַנקן, גיט צדקה, טיילט ברויט פאַר אָרעמע לייט (אָרלע) און פרומע ישיבה-בחורים (וואָלפּ)[1]. פונעם פאָדעם מאַכט מען ליכט און מען ברענגט זיי אין שול (אָשמענע).

אַז מ'ענדערט דעם נאָמען פונעם קראַנקן, קען ער געזונט ווערן (ק' בערעזע). אַ געפערלעך-קראַנקן גיט מען צו זיין פריערדיקן נאָמען אַ צווייטן נאָמען. די צונעמען ווערן גענומען אַזעלכע וואָס באַטייטן געזונט, לעבן (ל 12, 4), צב"ש אַלטער, זיידע, באָבע, חיים, חיה, דער גזר-דין זאָל אויפן ריינעם נאָמען ניט שולט זיין (וואָלפּ).

1 מ'קלייבט אויף אַ מנין מאַנסלייט: דאָס רוב לערן-בחורים, צי פון תלמוד-תורה, מען זאָגט קאַפּיטלעך תהילים, ספּעציעל אָנגעוויזענע אי אזא פאַל (וואָלפּ).

מ'גיסט אויס פון וואַקס אַ מענטש און באַגראָבט אים, כדי צו ראַטעווען אַ גוסס (וואו ?).

מ'לייגט דעם קראַנקן צוקאָפּנס גראָז פון בית-עולם (בילסק).

מען קען אָפּראַטעווען אַ שווער קראַנקן אַז מען שענקט אים די יאָרן, דערפאַר וועט דער, וואָס שענקט, לעבן מיט אַזוי פיל יאָרן ווייניקער (ק' בערעזע).

אַז מען גייט פון בית-עולם און דעם גאַנצן וועג רעדט מען מיט קיינעם ניט און מען גייט גלייך צו צום גוסס און מען רייסט אים איבער דאָס העמד (אָדער איבער אים?), קען דער גוסס ווידער געזונט ווערן (סוועַנציאַן).

אַז מען גיט אָפּ גאָר די זאַכן פונעם קראַנקן פאַר אָרעמעלייט, ווערט ער געזונט (בראַסלאַוו).

אַז ס'קומען געסט צו אַ קראַנקן, נעמען זיי אָפּ פון אים אַ 60טן טייל פון זיין קראַנקהייט (וואָלין). דערפאַר זייגען די געסט דעמאָלט אַזוי אָנגעלייגט (ל 18, 166).

דעם קראַנקן ווערט לייכטער, אַז מען וואַרפט אויף אים עפּעס פונעם אָנגעטועכץ פונעם ערשט געקומענעם גאַסט: אַ נאָזטיכל, אַ היטל (ל 18, 167 ווילנע).

פונעם גוסס דאַרף מען אָוועקטרייבן די פליגן, ווייל זיי דערגענטערן דעם טויט (ווילנע).

אַ קראַנקן טאָר מען ניט נייען נייע קליידער בשעת דער קראַנקהייט, ווייל ס'דערמאָנט אָן תכריכים (בריסק).

ב) סימנים.

אַז דער קראַנקער דרייט זיך אויס צו דער וואַנט, איז אַ שלעכטער סימן (בערעזנע).

אַז ער לאַכט, וועט ער שטאַרבן (רישקאַן).

אַז דער קראַנקער קוקט אַהינטער די נעגל אָדער רייבט די נאָז, איז שלעכט מיט אים (ל 18, 173).

אַז דער קראַנקער זאָגט, אַז ס'טוט אים וויי אין האַלז אָדער ס'וואַרגט אים, — איז עס אַ שלעכטער סימן; דרייט ער זיך אויס צו דער וואַנט איז שוין נאָענט זיין סוף (ל 18, 174).

פאַרקערט: רייבט דער קראַנקער די נאָז, איז אַ סימן, אַז ער וועט געזונט ווערן (סוועַנציאַן).

אַז ער „קאַלופּעט" די נאָז אָדער בייסט די נעגל, איז אַ סימן אַז ס'איז אים בעסער (ק' בערעזע[2]).

אַז דער קראַנקער וויינט, איז אַ סימן אַז ער וועט געזונט ווערן (בריסק, קאָברין).

ג) אָפּשרייען, אָפּרופן:

צו אַ מענטש שטאַרבט, קען מען אים דריי מאָל אויפוועקן מיט געשרייען און רופן. אַן „אָפּגערופענער" מענטש וועט לאַנג ניט לעבן און מ'האָט פאַר אים זייער מורא. דערפאַר אַז אַ מענטש שטאַרבט, ווייל מען אים בעסער ניט אויפוועקן (ק' בערעזע). אַ טויטן קען מען אָפּשרייען, אָבער

2 אויף אַ מענטש וואָס האָט זיך „אַרויסגעריסן" פונעם טויט זאָגט מען דאָרט: „געקומען פון יענער וועלט מיט אַ קלאָרן באַוואוסטזיין" (?).

ער קען ניט לאַנג לעבן (אָשמענע, סווענציאַן), ס'איז שווער פאַר אים. אַן אָפּגעשריענער לעבט דריי טעג (אָשמענע). אָפּשרייען הייסט: פּשוט שטאַרק רופן, וויינען, בעטן, ער זאָל ניט שטאַרבן (בריסק).

מען „שרייט אָפּ" אַ מענטשן אין אָרון-קודש (אָשמענע).

מען וויל „אָפּרייסן" דעם גוסס מיט געשרייען. אַן „אָפּגעשריענעם" פון דריי מאָל גיט מען צו אַן אַנדערן נאָמען (בריסק). ס'איז אַן עבירה אָפּצורופן אַ טויטן. ס'איז אַזוי ווי אַ מענטש קריכט אויף אַ הויכן באַרג, קומט צום שפּיץ, און דאָ שטופּט מען אים ווידער אַראָפּ (בריסק).

אַז עמעץ גייט אַרויס פון אַ קראַנק, זאָגט מען, אַז טויטע האָבן זיך פאַר אים געמיט, אָדער ס'איז אַ סימן, אַז מען האָט אים אָפּגעלאָזן די זינד (ל 168,18).

8. אַ שווערער טויט: ביי יידן איז וויניק פאַרשפּרייט די אויסטייטשונג פון אַ שווערן טויט אַלס רעזולטאַט פון כישוף, ווי דאָס איז צב"ש ביי פּאָליאַקן, ווייסרוסן (פּ 64). גיכער טייטשט מען דאָס אויס אַלס אַ שטראָף פאַרן זינדיקן לעבן:

א) אַ רשע מאַטערט זיך לאַנג ביים שטאַרבן, אַ צדיק שטאַרבט רואיק. „ער איז געשטאָרבן ווי אַ צדיק שטיל" (אָרלע, קאָברין). „ער איז געווען אַ צדיק", זאָגט מען אויף דעם, וואָס איז געשטאָרבן אָן ליידן (בריסק). „אַ שווערער טויט איז אַ האַלבער כבוד" (בילסק). „דער וואָס האָט אַ גרינג לעבן, דער האָט אַ שווערן טויט און פאַרקערט" (בערעזנע). מען זאָגט אויך, דער וואָס קומט אָפּ אויף דער וועלט, האָט אַ גרינג לעבן אויף יענער וועלט (בראַסלאַוו).

ב) אַז דער מענטש מאַטערט זיך לאַנג און קען ניט שטאַרבן, זעט מען אים צו פאַרגיכערן אָדער צו פאַרלייכטערן דעם טויט. דאָ ווערן געברויכט פאַרשיידענע מיטלען:

מען דעקט איבער דעם קראַנקן מיט אַ חתונה-מלבוש, אָדער לייגט אַרויף אַ טלית, כדי צו פאַרגיכערן דעם טויט (ל ווילנע 181,18).

מען לייגט אַוועק דעם קיטל אויפן גוסס [1] (וואו ?).

זייער פאַרשפּרייט איז דער גלויבן, אַז הינערשע פעדערן פאַרלענגערן די מאַטערנישן פאַרן טויט. דערפאַר טאָר מען ניט לייגן אונטערן קראַנקן קיין קישן מיט הינערשע פעדערן (בריסק). ס'איז שווער צו שטאַרבן אויף הינערשע פעדערן (בראַסלאַוו, ווילנע).

מען טאָר ניט שלאָפן אויף הינערשע פעדערן, ווייל מען וועט האָבן אַ געמאַטערטן טויט (קאָברין, סווענציאַן,

1 ביי פּאָליאַקן, ווייסרוסן גיט מען אין האַנט אַ ברענענדיק ליכט, אָדער אַ חתונה-רינג. ביי די רומענער שיט מען איבער געלט דורך די פינגער (פּ 68—69).

רישקאַן). (ביי פּאָליאַקן לייגט מען אָנשטאָט דעם קישן: אַ פעלץ, שטרוי [2]. וואָס לייגט מען אונטער ביי יידן?).

אַז אַ מענטש מאַטערט זיך ביים שטאַרבן, פאַרלעשט מען די לאָמפּן (וואַרשע).

מען גייט אַרויס פון צימער, כדי ס'זאָל גרינגער זיין דעם גוסס צו שטאַרבן, אָדער מען קערט אים אום צו דער וואַנט (סווענציאַן).

מען גלייבט אָבער אויך, אַז צו אַ שווערן שטאַרבן טאָר מען גאָרניט טון, ווייל ס'איז אַן עבירה זיך צו נעמען דאָס לעבן (אָרלע).

בכלל דאַרף מען אַ גוסס לאָזן שטאַרבן (קאָברין).

מען טאָר אים ניט אָפּדעקן און ניט צודעקן (ל 176,18).

מען טאָר פון אים די פליגן ניט אַראָפּטרייבן (ל 178,18).

מ'טאָר ניט וויינען, ווייל דאָס פאַרלענגערט נאָר זיינע ליידן (ל 180,18).

מען גלייבט, אַז פאַר דער נשמה איז גרינגער אַרויסצוגיין, וואָס מער מענטשן ס'געפינען זיך לעבן דעם גוסס (ווילנע).

איין מענטש טאָר ניט זיין ווען דער גוסס שטאַרבט. ס'מוזן דאַמאָלט זיין אַ סך מענטשן (אָשמענע). מען טאָר דעם גוסס ניט לאָזן אַליין, ס'איז אַ מצווה דאַמאָלט צו זיין לעבן אים (בערעזנע, קאָברין).

מען מוז דעם גוסס היטן, ער זאָל חלילה ניט אויסגיין ניט-באַמערקטערהייט, ווייל ס'וואָלט פאַר אים געווען אַ שווערע באַליידיקונג. מען רופט דאַן צוויי פון חברה-קדישא-לייט, זיי זאָלן אים היטן (וואָלפּ). מען שיקט אויך אַוועק צו די גאָר נאָענטע קרובים, דאַמאָלסט קומט אויך דער טויט גיכער (בריסק).

קינדער טאָרן ניט זיין ביי דער גסיסה (קאָברין, וואָלפּ, וואַרשע). מען שיקט זיי אַוועק פון שטוב (אָשמענע). בפרט ווען אַ מוטער שטאַרבט טאָרן ניט זיין קיין קליינע קינדער (ל 183,18).

אַ מת מוז אויסגיין ביי אַ ליכט. ס'הערשט אַ גרויסע אויפרעגונג אין דער משפחה אַז אַ מענטש גייט אויס ניט באַמערקטערהייט און אָן ליכט (אָשמענע). ס'איז אַ חרפּה פאַר די איבערגעבליבענע און אַ באַליידיקונג פאַרן מת אויסגיין ניט ביים ליכט (אָשמענע).

אַז ס'שטאַרבט אַ פרוי, בעט מען ביים מאַן (אויב ער איז אַ פרומער), ער זאָל זיך אָפּזאָגן פון אירע מצוות (לויט דער גמרא גייען אַריבער אַלע אירע מצוות אויף אים). מען גלייבט אַמאָל אַ ייד, פון וועלכן מען ווייסט, אַז פאַרן טויט פון זיין פרוי האָט ער זיך אָפּגעזאָגט פון אירע מצוות (וואָלפּ, מאָטעלע).

2 פון אַנדערע מיטלען, וואָס ווערן געברויכט ביי די שכנישע פעלקער, צב"ש ביי די ווייסרוסן, דאַרפן דערמאָנט ווערן: דאָס אַנידערשטעלן דעם גוסס אויף דער ערד, אָדער אַוועקלייגן אויף דער הוילער ערד אפילו אין ווינטער, אויף אַ לאַנגן שטרוי, אויף אַ פעלץ; אָדער מען לייגט אַרבעס צוקאָפּנס. מען עפנט אַ פענסטער, די קאַסטנס, ברעכט דורך די סטעליע א"אַ (פּ 74—82).

9) פֿאַלנדיקע שטערן. ביי אַלע פֿעלקער איז פֿאַרשפּרייט דער גלויבן, אַז דאָס מענטשלעכע לעבן איז אָפּהענגיק פֿון די שטערן אויפֿן הימל.

מען זאָגט: „יעדער מענטש האָט זיין שטערן" (ווילנע).

אַז עס פֿאַלט אַראָפּ אַ שטערן, שטאַרבט אַ מענטש. ס'איז ניט קיין גוטער סימן, אַז מען זעט פֿאַלן אַ שטערן. דער וואָס זעט עס דאַרף זאָגן: „ניט מיין מזל". (אָרלע). אַז עס פֿאַלט אַראָפּ אַ שטערן, זאָגט מען דריי מאָל: „ניט מיין מזל" (קאָברין) אָדער דריי מאָל: „ניט מיינער" (בריסק, רישקאַן), אָדער: „איך בין ניט דיינער דו ביסט ניט מיינער" (בערעזנע). מען גלייבט אויך: אַז עס פֿאַלט אַראָפּ אַ שטערן, דאַרף מען אויף גיך עפּעס אַ קלער טון, וועט דאָס מקוים ווערן (ווילייקע).

פֿון אָט דעם פֿאַרבינדן דאָס לעבן מיט די שטערן קומט דער גלויבן, אַז אויף די שטערן טאָר מען ניט ווייזן מיט די פֿינגער. אויב מען ווייזט יאָ ניט ווילנדיק, דאַרף מען שטאַרק איינבייסן דעם פֿינגער (וואָלפּ, ק' בערעזע) און אָנטרעטן אויפֿן פֿינגער מיט דער פּיאַטע (רישקאַן). מען דאַרף די פֿינגער איינבייסן און דערנאָך מיטן אָפּצאַס אָפּטרעטן, כּדי צו צעשטערן די שלעכטע סימנים (קאָברין).

אויך אויפֿן הימל טאָר מען ניט ווייזן מיטן פֿינגער. טוט עס עמעצער, דאַרף מען אים אַ ביס טון (ביי קינדער, ק' בערעזע), איינבייסן דעם פֿינגער (בריסק). מ'טאָר ניט ווייזן אויפֿן הימל מיטן פֿינגער, ווייל ס'וועט קומען אַן אייזערנע קאַץ ביינאַכט און אָפּבייסן דעם פֿינגער (אָשמענע).

מ'טאָר אויך אויף דער לבנה נישט קוקן. קוקט מען אויף איר אַ האַלבע שעה ווערט מען בלינד, אַ גאַנצע — שטאַרבט מען (ווילנע, בילסק).

V

10. דער מאָמענט פֿון טויט. אַז מען וויל געוואויר ווערן, צי דער מענטש איז טאַקע געשטאָרבן, לייגט מען אים צו צו דער נאָז אַ פֿעדער אָדער אַ שפּיגל (אַלג'). מען לייגט אים צו אַ פֿעדער צו דער נאָז, כּדי צו זען צי די נשמה איז שוין אַרויסגעלאָפֿן (ראָזשאַנאַי). מען שטעכט אים מיט אַ שפּילקע אונטער די נעגל (קאָברין).

דעם פֿאָלקס-מענטש אינטערעסירט אָבער אויך, ווי אַזוי איז דער מענטש אַוועק פֿון דער וועלט. צי איז ער חס וחלילה נישט ברוגז אויף די איבערגעבליבענע; צי ער איז אַוועק פֿון דער וועלט אין אַ גוטער צי אין אַ שלעכטער שעה פֿאַר אים.

א) ווען דער מענטש שטאַרבט מיטן פּנים צו דער וואַנט, איז אַ סימן, אַז ער איז געשטאָרבן אינכּעסערהייט (ווילנע) אָדער אַז ער האָט זיך געשעמט. אויב מיט אָפֿענע אויגן — זשאַלעוועט ער די וועלט (בריסק).

בכלל, אויב אַ מענטש שטאַרבט מיטן פּנים צו דער וואַנט, איז עס אַ שלעכטער סימן, מיטן פּנים צו די מענטשן — אַ גוטער (וואָלפּ). אַ מת, וואָס ס'איז אים אַ שאָד אַוועקצוגיין פֿון דער וועלט, האַלט אָפֿן די אויגן. איבערבעטנדיק דאַרף מען זיי אים צומאַכן, ער זאָל ניט וואַרפֿן אַן אויג אויף עמעצן פֿון די שטוביקע. מען פֿאַרמאַכט אים אַזוי אויך דאָס מויל (ל 18, 190).

ב) פֿרייטאָג איז גוט צו שטאַרבן, שבת-צונאַכט שלעכט (בילסק), ווייל מען קומט גלייך אין גיהינום אַריין. פֿאַרקערט, פֿרייטאָגצונאַכט איז מען פֿריי (אָשמענע, ק' בערעזע).

ווער ס'שטאַרבט פֿרייטאָג 12 אַ זייגער (בערעזנע), אָדער נאָכן זון-פֿאַרגאַנג (קאָברין), איז אַ סימן, אַז ער איז געווען אַ צדיק, ווייל ער פֿאַרכאַפּט פֿאַרפֿרי שבת.

אַ פֿרומער שטאַרבט ערב-שבת (ווילנע). צדיקים שטאַרבן אין חודש אלול (ק' בערעזע), אין עשרת ימי תשובה (וואָלפּ) אָדער אין חודש ניסן (בריסק). [1]

11. גלייך ווי דער מענטש שטאַרבט, און אין שטוב איז פֿאַרזאַמלט אַ גרויסער עולם, צעשטעלן זיך די מענטשן תּיכּף אין צוויי רייען און לאָזן פֿאַרן מלאך-המות אַ וועג ווי פֿאַר אַ כּלה. קיין קליינע טאָרן דערביי ניט זיין (ק' בערעזע).

איבערבעטנדיק פֿאַרמאַכט מען דעם ברי-מינן די אויגן און דאָס מויל. מען עפֿנט תּיכּף אַלע פֿענסטער (ל 18, 193), און מען „הייבט אים אָפּ" (מאָטעלע). מען טאָר אים אָבער ניט „אָפּהייבן" ביז ס'קומען ניט אָן אַ סך מענטשן, דעמאָלט הייבט מען ערשט אָפּ דעם מת מיט די קליידער, אין וועלכע ער איז געשטאָרבן, און מען לייגט אים אַוועק אויף דר'ערד אויף אונטערגעלייגט שטרוי און דעקט אים איבער מיט אַ שוואַרצן טוך (אָשמענע, בריסק). נאָך שבת טאָר מען ניט אָפּהייבן (מאָטעלע). אַז מען הייבט אָפּ דעם מת, בעט מען ביי אים מחילה (קאָלאָמיי). צ'אָפּהייבן אַ מאַן מעגן נאָר מענער, אַ פֿרוי נאָר פֿרויען (אָשמענע). די שטרוי וואָס מען לייגט אונטער דעם מת, לייגט מען אין דריי רייען אין דער ברייט. דעם מת לייגט מען אין דער ברייט (מאָטעלע, וואָלפּ). די שטרויען דאַרפֿן זיין לאַנגע, שטעכעדיקע (מאָטעלע, קאָברין).

אין אַ טייל געגנטן לייגט מען היי אונטערן מת (קאָלאָמיי). מען לייגט אים אויך אַוועק אויף דער גאָלער ערד (?) (פּעטריקאָוו).

די שטרוי לייגט מען אים אונטער, כּדי ער זאָל אָפּקומען די שטראָף פֿאַר זיינע חטאים. די שטרוי שטעכט אים ווי מיט נאָדלען, און דעמאָלט טראָגט זיך זיין געשריי פֿון איין עק וועלט ביז צום אַנדערן. ווער ס'וועט דעמאָלט צולייגן אַן אויער צו דער שוועל פֿון צימער וואו ס'ליגט דער מת, דער וועט דערהערן דעם געשריי, אָבער ער וועט

1 מען דערציילט פֿון מאָטקע חבד, אַז איינמאָל, נאָך פּורים, האָט ער זיך אויפֿגעשטעלט אין בית-מדרש און געזאָגט: יידן, ווער ס'וויל צין גן-עדן, פֿאַר דעם איז שוין צייט זיך צרייַנלייגן אין בעט (בריסק).

תיכף שטאַרבן (ל 18, 188). די שטרוי אויף וועלכער דער מת איז געלעגן, וואַרפט מען שפּעטער אַרויס (אָשמענע). מען לייגט אים אַוועק אויף דר'ערד מיטן פּנים צו דער טיר (ל 18, 191), דערפאַר טאָר מען אים ניט לייגן מיט די פיס צו דער טיר (אָרלע).

12. ליכט אַרום דעם מת: צוקאָפּנס פונעם מת שטעלט מען אַנידער צוויי אָנגעצונדענע ליכט. מען טאָר ביי זיי גאָרניט טון. אַז ס'ווערט זיך פאַרלעשן איינע פון זיי, איז עס אַ שלעכטער סימן פאַר דער משפחה (ל 18, 192).

מען שטעלט אַרום דעם מת אַ סך ליכט, נאָר אויב מען האָט ניט קיין געלט מער צו קויפן, צינדט מען אָן לכל־הפּחות דריי: צוקאָפּנס און פון ביידע זייטן (אָרלע).

וואָס מער ליכט מען שטעלט אַרום דעם טויטן איז פאַר אים בעסער (ק' בערעזע).

דערפאַר טאָר מען ניט שטעלן קיין ליכט אויף דער ערד, אָדער צוקאָפּנס פון אַ לעבעדיקן מענטש (ק' בערעזע, אָרלע, רישקאָן).

13. מחילה בעטן. בשעת דער מת ליגט אויף דער ערד, בעט מען אים איבער (נ' סווענציאַן). אַז אַלץ איז פאַרטיק, בעט מען ביים מת דריי מאָל מחילה (מאָטעלע).

איידער מען טראָגט אַרויס דעם מת, דערנעענטערן זיך צו אים די נאָענטסטע קרובים און בעטן ביי אים מחילה. מען טאָר דעמאָלט ניט וויינען, ווייל די טרערן וועלן פאַרפלעקן די קליידער פונעם מת, און ער דאַרף קומען ריין אויף יענער וועלט (אלג', ל 14, 78). קודם בעט מען אים איבער, דערנאָך בעט מען אים, ער זאָל זיין אַ מליץ יושר און זיך מיען ביי די אָבות (ל 18, 198).

אַז דער מת ליגט נאָך אויף דער ערד, גייען צו אַלע צום מת בעטן מחילה. ניט נאָר די קרובים, נאָר אויך שכנים און אַלע וועלכע האָבן זיך פאַרן לעבן מיט אים געקריגט (אָרלע).

14. אין קעגנזאַץ צו אַלע אינדאָ־אייראָפּעאישע לוויה־מנהגים כאַראַקטעריזירט די יידישע מנהגים, וואָס זיינען פאַרבונדן מיטן מת, אַ גרויסע איילעניש. מען זעט וואָס שנעלער דעם מת זיין רעכט צו טון און אים אַרויסטראָגן פון שטוב. מיר האָבן דאָ צו טון מיט אַ מנהג, וואָס יידן האָבן אים אַריבערגעבראַכט מיט נאָך אַ סך אַנדערע קיין אייראָפּע. אַהער איז שייך דער גלויבן, אַז:

ס'איז אַ כבוד פאַרן מת, אַז מען באַגראָבט אים באַלד און מען לאָזט אים ניט לאַנג ליגן (אָרלע). וואָס לענגער ער ליגט אויפן שטרוי, איז גרעסער פאַר אים די חרפּה און דער בזיון (ל 18, 210).

15. דאָס וואַשן דעם מת.

דעם קערפּער פונעם מת וואַשט מען אַ פּאָר מאָל (ל 12, 36).

מען איז אים „מטהר", זאָגט מען. מען איז אים מטהר אויף אַ טהרה־ברעט (אלג'). מען איז אים מטהר אַמאָל אויף דער לינקער זייט פון דער שטוב־טיר (בערעזנע).

מען וואַשט אים אין שטוב מיט וואַרעמע וואַסער, מען צעקלאַפּט אַן איי מיט שאָלעכץ צוזאַמען אין וויין און באַשמירט אים דעם קערפּער (בערעזנע).

בוקסטאָרף שרייבט אינעם קאַפּיטל וואו ער רעדט וועגן יידישע לוויה־מנהגים (ז' 630): „Man wäschet ihn mit warmem Wasser dass er soll sauber und rein seÿn, wann er soll rechnung vmb seine Sünde geben. Nemmen auch ein Ey, klopfen es mit Wein durch einander und streichen ihm solches über den Kopfe".

אין אַ טייל געגנטן איז דער מנהג אינגאַנצן ניט באַקאַנט: מען וואַשט דעם מת נאָר מיט וואַסער (סווענציאַן, ווילייקע). פריערדיקע צייטן פלעגט מען דעם מת טובלען אין מקוה, נאָר שפּעטער האָט די מאַכט עס פאַרווערט (קאָלאָמיי).

מען טובלט דעם מת דריי מאָל, מען לייגט אים דערנאָך צוריק אויפן טהרה־ברעט און לאָזט אים זיך אָפּקילן.

דעם מת וואַשט מען געוויינלעך אין שטוב (אָרלע, בריסק).

אַן אַריינגעפירטן מת וואַשט מען אין טהרה־שטיבל, אַ היימישן אינדערהיים (סוועציאַן).

אַ פרוי וואַשן פרויען, אַ מאַן מענער (אָשמענע).

אויף מטהר זיין אַ מת קויפט מען נייע טעפּ (בערעזנע).

דאָס וואַסער מיט וועלכן מען וואַשט דעם מת גיסט מען אַרויס אין אַזאַ אָרט וואו מען גייט ניט. די כּלים שייערט מען אויס (ק' בערעזע).

מ'טאָר אויף דעם וואַסער ניט אָנטרעטן (וויס' ליטעווסק). אויף דעם אָרט וואו מען גיסט אויס דאָס וואַסער טאָר מען ניט גיין באָרוועס (סוועציאַן). מען גיסט אויס דאָס וואַסער הינטער אַ פּלויט, כּדי קיינער זאָל אין דעם אָרט ניט אַריינטרעטן (סוועציאַן).

פאַרקערט אין אָרלע: דאָס וואַסער וואָס מ' האָט מיט דעם געוואַשן דעם מת באַהאַלט מען אין כּלים און פלעשלעך אויף אַ רפואה.

אויף די שטרוי, אויף וועלכער דער מת איז געלעגן, וואַרפט מען אַרויס. די קישנס שיט מען איבער, דאָס זעלבע טוט מען מיט די שטרוי־זעק. פאַר דער גאַנצער צייט פון שלשים שלאָפט מען ניט אין זיין בעט און ניט אויף זיין געלעגער (אָשמענע).

16 דאָס טהרה־ברעט אויף וועלכן מען וואַשט דעם מת איז אַ פּשוט ברעט לאַנג ווי אַ טיר (מאָטעלע). ס'הייסט אויך „טאַפּטשאַן", „וואַש־ברעט" (וואָלפּ).

דאָס טהרה־ברעט שטייט אין פּאָליש (סוועציאַן) אָדער אונטער דער שול (אָרלע).

אויפן טהרה־ברעט לייגט מען אונטער דעם מת אַ קישן צוקאָפּנס (אָרלע).

קיינער אַחוץ די חברה־קדישא־לייט טאָר זיך ניט צוקוקן צום מת בשעת מען וואַשט אים און מען טוט אים אָן, ווייל אַניט פאַרשעמט מען דעם מת. די וואָס טוען אָרום אים בעטן אים איבער פאַר די אומאָנגענעמלעכקייטן וואָס זיי פאַרשאַפן אים (ל 18, 204).

17. דאָס אָנטון דעם מת: נאָכן אָפּוואַשן דעם מת טוט מען אים אָן אין תכריכים (אַלג׳). די תכריכים ווערן געמאַכט פון כשרע לייוונט און פון כשערע הענט (אָשמענע, נ׳ סווענציאַן). מען שניידט זיי ניט צו, מען מאַכט אין זיי גרויסע שטעך (בריסק). זיי זיינען נאָר פאַרסטריגעוועט. דערפאַר זאָגט מען אויף אַ טאַנדעטיקער שניידערקע, אַז זי נייט מיט תכריכים־שטעך (אָשמענע).

דעם פאָדעם פון די תכריכים טאָר מען ניט אָפּבייסן. פאַרוואָס? (ק׳ בערעזע). די תכריכים זיינען געוויינלעך פון אַ נייעם שטאָף (נ׳ סווענציאַן). מען קען זיי אָבער אויך מאַכן פון אַלטע גענוצטער ליילעכע (נ׳ ווילייקע) אָדער העמדער (אָרלע).

תכריכים נייען ספּעציעלע נייטערקעס (נ׳ ווילייקע, סווענציאַן). ס׳נייען זיי נאָר עלטערע ווייבער (ק׳ בערעזע, בריסק) אָדער חברה־קדישא־פרויען (אָרלע). פון דאַנען שטאַמט דער גלויבן, אַז זאַלבענאַנד טאָר מען ניט אָנטון עטעצן, ווייל נאָר אַ מת טוט מען אַזוי אָן (בריסק).

אין לעמבערג איז געווען אַ מנהג אָנצוטון דעם מת אַ גאַרטל פון תכריכים־לייוונט. שפּעטער איז יעדער צוגעגאַנגען צו אים און אַ ציַ געטאָן פאַרן גאַרטל (?).

אויף די תכריכים טוט מען אָן דעם מת אַ קיטל און טלית (ווילנע, ק׳ בערעזע, בערעזנע) מיט דריי ציצית, איינע בייסט מען אָפּ (אָשמענע).

ס׳רעכנט זיך פאַר אַ כבוד פאַרן מת ווען מען לייגט אים אין קיטל (בריסק).

אויף וואָס עלטער ס׳איז דער טלית, איז בעסער פאַרן טויטן (ווי סאָקע־ליטעווסק).

אַ פרוי טוט מען אָן אין אַ ווייסן לייוונטענעם העמד, אויף דעם אַ לייוונטענעם מאַנטל, לענגער פאַרן העמד, און מען וויקלט זי איין אין אַ ליילעך. אויפן קאָפּ אַ הייבל. אַ חתונה־געהאַטער טוט מען נאָך אָן אויף די פיס לייוונטענע זאָקן איבערגעבונדן מיט אַ ווייסער טאַסמע (ל 18, 206).

ס׳איז אַ סגולה, אַז מען מאַכט פון אַ שטיקל לייוונט וואָס בלייבט פון די תכריכים אַ זאַך אָנצוטון פאַרן קינד (בריסק).

אין די תכריכים טאָרן ניט זיין קיין קניפּ, ס׳זאָל דעם מת לייכטער זיין זיך צו באַפרייען, אַז ס׳וועט קומען משיח (מאָטעלע, וואָלפּ, ווילנע).

18. ביי פּאָליאַקן מיידט מען אויס די קניפּלעך אין די תכריכים, ווייל דער מת וואָלט ניט געהאַט קיין רו אין קבר, און ער וואָלט באַמרואיקט די איבערגעבליבענע. אין די קניפּ באַהאַלט זיך זיין נשמה און אויך זיינע חטאים.

ביי יידן איז אַזאַ דערקלערונג ניט פאַרצייכנט געוואָרן, אָבער ס׳איז פאַראַן דער גלויבן, אַז די קניפּלעך זיינען די געפערלעכע ערטער, וואו ס׳באַהאַלטן זיך די ניט־ריינע כוחות. צב״ש, ווען מען וויל פאַרלירן בראָדעוועקעס, מאַכט מען קניפּלעך, אַזוי פיל וויפיל ס׳זיינען פאַראַן בראָדעווקעס, און מען וואַרפט זיי אַוועק (בריסק). אַז מען פאַרקניפּלט יענעמס אַ האָר, ווערט ער משוגע (בריסק).

בפרט זיינען די קניפּלעך געפערלעך אין די וויכטיקע לעבנס־מאָמענטן ווי ס׳איז צב״ש די חתונה. ס׳איז באַקאַנט, אַז מען קען פאַרשליסן דאָס מזל פון דעם יונגן פּאָרפאָלק, אויב מען וועט פאַרשליסן אַ שלעסל בשעת די פּאָר שטייט אונטער דער חופּה (אַלג׳).

די אַלע אַקטן וואָס זיינען פאַרבונדן מיטן אָפּגעבן „כבוד״ דעם מת, מיטן „טון זיין רעכט״ האָבן איין צוועק: אויסצומיידן דעם כעס פונעם מת, ווייל דעמאָלט איז ער געפערלעך פאַר די איבערגעבליבענע. מען האָט מורא פאַר אים, ווי אויך פאַר דעם אַלעם וואָס איז נאָך אים איבערגעבליבן. דערפאַר זעט מען דאָס אַלץ צו באַזייטיקן. מען האָט מורא צו מאַכן קניפּלעך אין די תכריכים, ווייל דער מת וועט קיין רו ניט האָבן אין קבר און באַאומרואיקן די לעבעדיקע. אָבער פון דער צווייטער זייט באַנוצט מען די קניפּ אויף אָפּצוווענדן אַן אומגליק.

19. בעת דער מענטש שטאַרבט, פאַרבינדט מען אים צוויי פינגער מיט לאַנגע שטריי (די גרויסע פינגער) (ווי־סאָקע־ליטעווסק).

מען בינדט אים אונטער דאָס מויל (אָרלע).

די פרויען פאַרבינדט מען דאָס מויל נאָכן טויט (בערעזנע).

בוקסטאָרף באַשרייבט אַזוי אָט דעם מנהג:

So bald er verscheiden und gestorben ist, schütet man alle Wasser hinauss an die Gassen, decken ihm das Angesicht zu, vnd darff keiner mehr ihm vnder das Gesicht sehen, krümmen ihm den Daumen in die Hand [1], dergestalt, dass durch solche krümmung von Falten der Hand der heilige Namm Gottes Schaddai nach den Hebreischen buchstaben gebildet vnd bezeichnet werde. So mag ihn der Satan nicht anrühren.

Sie binden aber gemeinlich den Daumen mit den Zizisfäden, das ist mit den Zotte die an seinem Gebätt-mäntelin gehangen haben, sonsten bliebe er nicht krumb.

Denn ein todter Mensch strecket allweg die Hände vnd Finger ausz, als wolt er damit anzeigen, dass er die Welt fahren lasse, vnd nichts mehr, seyn sey auff dieser Welt: gleich wie hier gegen die jungen Kinder, wann sie geboren werden, die Hände zugeschlossen haben, anzuzeigen, dass ihnen Gott dieser Welt Güter gegeben vnd gleich ihre Hand beschlossen habe (p. 629).

1 מיין קורסיוו.

VI

20. די שעדלעכע ווירקונג פון דעם מת.

כּל=זמן דער מת ליגט אין שטוב, ווירקט ער שעדלעך אויף דאָס גאַנצע אַרומיקע. דערפֿאַר באַזייטיקט מען פֿון זײַן אײַנפֿלוס=קרײַז אַלץ אויף וואָס ער קען די ווירקונג אַרויסווײַזן: מען רײַסט איבער יעדע אַרבעט, מען פֿאַרדעקט די מעבל. אאז״וו.

ווען אַ מת ליגט אין שטוב, טאָר מען ניט לאָזן שטיין אַ שטול ניט=איבערגעקערטערהייט. מען זיצט אויך אויף איבערגעקערטע שטולן (ק׳ בערעזע). מען טאָר ניט עסן דאָס ברויט וואָס האָט זיך געפֿונען אין צימער וואו דער מת ליגט (נ׳ ווילייקע). מען טאָר קיין זאַך ניט אַרויסטראָגן פֿון שטוב וואו ס׳ליגט דער מת (ווילנע).

מען טאָר גאָרניט טון. מען טאָר ניט פֿאַרקערן די שטוב וואו ס׳ליגט אַ מת. (ל 18, 195). מען קאַלעכט ניט די שטוב, וואו ס׳איז געלעגן דער מת, אַ חודש צײַט (ל 18, 106).

מען טאָר אים אויך ניט איבערלאָזן אַליין (ווילנע), ווײַל די נשמה קען אַרײַנקומען אינעם טויטנס גוף (אָשמענע).

אויפֿן טויטן מעג מען קוקן (נ׳ ווילייקע). געפֿערלעך איז אָבער, אַז מען קוקט צב״ש דורכן אויער פֿון אַ נאָדל, בעת אַ טויטער ליגט אין שטוב, ווײַל מען דערזעט דעם שטן (ל 12,12) אָדער דעם מלאך=המוות (ק׳ בערעזע); נאָר מען שטאַרבט באַלד.

אינטערעסאַנט איז דער גלויבן, אַז דאָרט וואו ס׳ליגט דער מת, דאָרט טאָר מען ניט אַרײַנלאָזן אַ הונט (בריסק).

מען שלאָפֿט ניט אין דער זעלביקער שטוב וואו דער מת ליגט. מען וועקט אויף די קינדער, דעם טויטנס נשמה זאָל זיי ניט קומען שטיקן.

דער מת ווירקט שעדלעך אויף דער פֿרוכפּערדיקייט [1].

בפֿרט איז ער געפֿערלעך פֿאַר שוואַנגערע פֿרויען. אַז אַ שוואַנגערע פֿרוי קוקט אָן אַ טויטן, האָט דאָס געבוירענע קינד געלזוכט (בריסק). אַ שוואַנגערע פֿרוי טאָר ניט גיין אויפֿן בית=עולם (סוועַנציאַן).

אַפֿילו פֿונדערווײַטנס קען דער מת שעדלעך ווירקן: מען טאָר ניט אַדורכטראָגן קיין וואַסער, אויב מען זעט פֿונדערווײַטנס טראָגן דעם מת צום בית=עולם (אָרלע). אַז מען זעט אין גאַס אַ לוויה, מוז מען, איידער מען גייט אַרײַן אין שטוב, זיך וואַשן די הענט. מ׳טאָר זיי ניט אָפּווישן אָן

1 אַז מען האָט געבראַכט צו פֿירן פֿאַר אַ פּאָר יאָר דעם קאָסאָווער רבין, כּדי אים צו באַהאַלטן אין קאָסאָוו, האָבן די פּויערים ניט געלאָזן פֿירן אים דורך די פֿעלדער, נאָר מען האָט געמוזט שנעל אָורכפֿאָרן מיטן מת אין אַן אויטאָ.

ביי יידן טאָר אַ לוויה ניט דורכגיין דורך אַ פֿעלד, אַ גאָרטן, אַ וואַסער (זע לוויה, פּונקט 37).

גאָרנישט (בריסק). ס׳איז אַ שלעכטער סימן, אַז מ׳באַגעגנט אַ לוויה ביים צוריינפֿאָרן אין שטאָט (ל 18, 224). אַז ס׳גייט דורך אַ לוויה, פֿאַרמאַכט מען די קראָמען (סווענציאַן, ווילנע, ביאַליסטאָק).

21. דאָס וואַסער=אויסגיסן: בעת דער מת ליגט נאָך אויף דער ערד, דאַרף מען אין די שכנישע הייזער אויסגיסן דאָס וואַסער. אַז מען דאַרף אַדורכטראָגן וואַסער אין די שכנישע שטיבער דורך דער שטוב וואו דער מת ליגט, טאָר מען ניט ברענגען די טעג קיין וואַסער (וויסאָקע=ליטעווסק).

מען גיכט אויס דאָס וואַסער אין דריי שכנישע הייזער: אין צוויי שכנישע הייזער אין דערזעלביקער צייל, וואו ס׳איז דאָס הויז פֿונעם טויטן, און אין איין שטוב קעגנאיבער. אויב קעגנאיבער זײַנען קיין יידישע שכנים נישטאָ, דאַרף דער נאָענטסטער שכן פֿון דער צווייטער גאַס אויסגיסן דאָס וואַסער (ק׳ בערעזע).

מען גיסט אויס דאָס וואַסער פֿונעם גאַנצן הויז וואו ס׳ליגט דער מת, ווײַל דער מלאך=המוות האָט אין אים געוואַשן זײַן מעסער, מיט וועלכן ער האָט איבערגעשניטן דעם געשטאָרבענעם דאָס לעבן (ל 12, 10). דער מלאך=המוות שווענקט זײַן מעסער אין וואַסער פֿון די דריי הייזער אַרום דעם טויטן, דערפֿאַר דאַרף מען דאָרט אויסגיסן דאָס וואַסער. (ק׳ בערעזע).

22. שפּיגל, זייגער און בילד: אַז אַ מענטש שטאַרבט, פֿאַרהענגט מען מיט שוואַרצן: די בילדער, די שפּיגלען און די זייגערס (ניי=סווענציאַן, וואַרשע). מען קערט אום די בילדער אויף דער צווייטער זייט (אָשמענע) מ׳פֿאַרדעקט דעם שפּיגל מיט אַ טוך, כּדי ניט צו זען דאָס געשטאַלט פֿון מלאך=המוות מיטן חלף אין דער האַנט, און ער בלייבט אַזוי פֿאַרהאַנגען די גאַנצע וואָך פֿון שבעה (וואָלפּ). דער שפּיגל בלייבט 7 טעג איבערגעדעקט, מען זאָל אין אים ניט דערזען דעם שטן (ל 12, 23 וואָלין, צויזמער) [2].

אַז ס׳שטאַרבט אַ מענטש, שטעלט מען אָפּ דעם זייגער (ל 197,18) (בערעזנע).

מען זאָגט: אַז אַ מענטש שטאַרבט, ווערט זײַן בילד פֿאַרגעלט אָדער פֿאַרבלאַסט (אָרלע, בערעזנע).

23. די מאַגישע קראַפֿט פֿונעם מת:

דער מת ווירקט שעדלעך, אָבער ער קען אויך אויסגענוצט ווערן צום גוטן פֿאַר די אַרומיקע. און ניט נאָר דער מת אַליין, נייערט אויך זאַכן, וואָס האָבן געהערט

2 דער שפּיגל פֿאַרנעמט בכלל אַ באַדייטנדיקן אָרט אין פֿאָלקסלעבן: צב״ש, מען טאָר ניט אַרויסשטעלן קיין צונג אין שפּיגל (אָרלע), זי קען אָראָפּפֿאַלן (ל 12, 29 ליטע, וואָלין, וואַרשע). אַ קינד, וואָס האָט נאָך ניט קיין ציין, טאָר מען ניט לאָזן קוקן אין שפּיגל (ניי=סווענציאַן, ווילייקע, אָרלע). אַז ס׳צעברעכט זיך אַ שפּיגל, איז עס אַ שלעכטער סימן (בערעזנע).

צו אים, ווי: קליידער, שטרוי, אויף וועלכן ער איז געלעגן אאז״וו.

א) זייער פאַרשפּרייט איז דער גלויבן אין דער היילקראַפט פונעם מת:

אויב אַ קינד האָט אַ קראַנקהייט און זיין מוטער אָדער פאָטער איז געשטאָרבן, דאַרף מען מיטן טויטנס האַנט אַרומפירן דעם קראַנקן אָרט, וועט עס אויסגעהיילט ווערן (ק׳ בערעזע). ס׳איז אַ סגולה פאַר פאַרשיידענע קרענק צו קריגן אַ גלעט פון אַ טויטנס האַנט (ביאַליסטאָק). מען זאָגט: אַז מען וועט פירן מיט אַ טויטנס האַנט איבער אַ הויקער, וועט ער זיך אויסגלייכן (בריסק). אַז מען זאָל אַ שווער־קראַנקען אויסשמירן מיט אַ טויטנס האַנט, וועט ער געזונט ווערן (ניי־סווענציאַן). מען פירט אַ קראַנקן „אָפּגלעטן" מיט אַ טויטנס האַנט (וואָלפּ). אויב אַ כויטער רירט אָן מיט דער האַנט אַ וואונד, היילט זי זיך אויס (בראַסלאַוו). אַז עמעצער האָט אַ קראַנקהייט, גייט מען „אָפּלעשן" דעם קראַנקן אבר מיט דער האַנט פון אַ מת, פון אַן עלטערן יידן אָדער אַ יידענע (מאָטעלע).

אויסשמירן מיט דער האַנט פון אַ טויטן קען העלפן קעגן פאַרשיידענע צוואוקסן אָדער אָנוואוקסן, ווי: בראָדעווקעס, בייזן, גרזן (בריסק). אַן אָנוואוקס דאַרף מען דריימאָל אָנרייבן מיטן טויטנס האַנט (ל 269,18).

ווער ס׳האָט אַ טויטן ביין, זאָל דריי מאָל אומקרייזן אַ טויטנס קאָפּ (ל 270,18).

אַז מען וויל די הענט זאָלן ניט שוויצן, דאַרף מען אָנרירן דעם מת (ל 273,18).

אַז דאָס קינד זאָל ניט מורא האָבן פאַרן מת, דאַרף מען מיט זיין האַנט אָנרירן די האַנט פונעם מת, אָדער ס׳דאַרף אַריבערגיין איבערן שטרוי, אויף וועלכן ס׳איז געלעגן דער מת (ל 200,18). כדי מ׳זאָל ניט מורא האָבן פאַרן מת, קוקט מען אויף זיינע פוסנעגל (בערעזנע).

די מוטער, וואָס ביי איר האַלטן זיך ניט קיין קינדער, טוט אָן איר ניי־געבוירן קינד אין אַ העמדל געמאַכט פונעם רעשט ליוונט, וואָס איז געבליבן פון די תכריכים. אַז ס׳בלייבט ניט איבער אַזויפיל ליוונט, מאַכט מען נאָר אַן אַרבל, וואָס מען נייט אַריין אין אַ געוויינלעך העמד (ל 275,18).

אַז ס׳שטאַרבט אַ גוטער ייד, צערייסט מען זיין העמד און מען צעכאַפּט עס (מאָטעלע). מ׳האָט זיך אַמאָל געקריגט אין סלאָנים צוליב וואַטאָווע הויז פונעם רבין, צו וועלכן יורש זיי זאָלן געהערן.

ב) אַ שיכור וועט זיך אָפּגעוויינען פון טרינקען, אויב ער וועט אַ טרונק טון דאָס וואַסער, מיט וועלכן מען האָט געוואַשן דעם מת. (ל 274,18).

ג) אַ גנב, אַז ער קריגט אַ טויטע האַנט און קומט אַריין אין אַ שטוב מיט דער האַנט, פאַרשלעפערט ער אַלעמען (בריסק). דער פינגער פונעם מת עפנט אַלע שלעסער (ל 276,18). מיט די אָדערן וואָס מען האָט אַרויסגעצויגן פונעם מת באַקומען די גנבים אַ שליטה איבער זייערע קרבנות (ל 277,18).

24. **ציינער און נעגל:** ציינער און נעגל אַלס טיילן וואָס געהערן צום מענטשן טאָרן פון אים ניט אָפּגעטיילט ווערן. דעריבער היט מען זיי אָפּ טאַקע אַזוי שטאַרק, זיי זאָלן זיך ניט וואַלגערן, ווייל דאָס קען זיך שעדלעך אָפּרופן אויפן מענטשן. זיי גייען אויך מיט מיטן מענטשן אין קבר. עלטערע מענטשן באַהאַלטן זייערע ציינער. מ׳זאָל זיי שפּעטער אַריינלייגן אין קבר, אַז זיי וועלן שטאַרבן (ל 57,14 אַלג׳).

ביי אַנדערע פעלקער, צב״ש ביי די אוקראַאינער, לייגט מען אַריין אויך נעגל אין דער טרומנע (פּ 180).

ביי יידן פאַרברענט מען זיי צוזאַמען מיט אַ שטיקל האָלץ אָפּגעשניטן פון דער טיר, פענסטער אָדער טיש. די שטיקלעך האָלץ וועלן זאָגן עדות אויף יענער וועלט, אַז די נעגל זיינען פאַרברענט געוואָרן. דער מענטש וואָס וועט זיי ניט פאַרברענען, וועט זיי זוכן נאָכן טויט [1]. (ל 18,12 צווזמערער געגנט, וואָלין).

ווער ס׳האָט זיך דערשראָקן זעענדיק אַ מת, דער זאָל אַ קוק טון אויף די נעגל, דערנאָך אויפן הימל, און אַזוי דריי מאָל, וועט ער אויפהערן מורא צו האָבן. (ל 199,18).

אַז מען דערשרעקט זיך, נעמט מען אַרויס פון אונטער די נעגל און מען פאַרגראָבט עס אונטער דער ערד (אָשמענע). די נעגל זוכט די נשמה אויפן מיסט ביינאַכט; דערפאַר טאָר מען ניט ביינאַכט אַרויסטראָגן דאָס מיסט (אָרלע).

VII

25. דאָס פאַרזאָרגן דעם מת:

א) ווען דער טויטער ליגט אין שטוב, שטעלט מען אויפן פענסטער אַ גלאָז וואַסער מיט אַ שמאַטקע, כדי די נשמה זאָל זיך האָבן מיט וואָס צו וואַשן און אָפּווישן (מאָכעלע, לונע, סלאָנים).

ב) דעם מת לייגט מען לייטענע שערבלעך אויף די אויגן און אויפן מויל.

אין דער האַנט גיט מען אים אַריין הילצערנע גאָפּלעך, אויף זיי וועט ער זיך אָנשפּאַרן און אויפשטיין אַז משיח וועט קומען (ל 8,12).

1 מיט די נעגל זיינען פאַרבונדן פאַרשיידענע גלייבענישן, צב״ש: אַז מען קוקט אויף די נעגל, דערמאָנט מען זיך אָנעם טויטן. אַז מען לאַכט שטאַרק זאָגט מען: גיב אַ קוק אויף די נעגל, וועסטו ניט לאַכן (אָשמענע). צו די נעגל טשעפּען זיך די שדים (נ׳ ווילייקע).

(די לעצטע גלייבעניש זעט אויס ווי אַן אָפּקלאַנג פון יענער צייט, ווען דער מענטש האָט מורא געהאַט אַז אָפּפאַלן פון זיין קערפּער צי קליידונג זאָלן ניט אַריינפאַלן אין די הענט פון אַ מכשף. ווייל צוזאַמען מיט די זאַכן קען יענער פאַרכישופן אויך אים, זייער באַלעבאָס).

אַז מען גיט דעם קינד אַ נאָמען נאָכן טויטן, פאַלן אים צראָפּ די שערבלעך, וואָס מען האָט אים אַריינגע־לייגט אין קבר (ל 241,18). די שערבלעך לייגט מען אַוועק דעם מת אויף די אויגן ווייל ער האָט מקנא געווען. ביז מען לייגט אים ניט די שערבלעך איז ער נאָך אַלץ מקנא (בריסק).

דעם טויטן גיט מען גאָפּלען אין די הענט, כּדי ער זאָל האָבן מיט וואָס זיך צו רייניקן (לונע, מאָטעלע), ס'זאָל אים זיין גרינגער אויפצושטיין אַז משיח וועט קומען. די צווייגעלעך גיט מען אים, אַז ער ליגט נאָך אויף דער ערד; די שערבלעך לייגט מען אים אַרויף אַז ער ליגט אין קבר (סוועַנציאַן).

ג) מען לייגט אַוועק דעם מת בּרויט אויפן בויך, אַ שטיקל אייזן, ער זאָל ניט געשוואָלן ווערן (בּיאַליסטאָק, סוועַנציאַן, מאָטעלע, וואָלפּ).

אַז דער מת ווערט געשוואָלן לייגט מען אַוועק בּרויט (אַ שוואַרץ שטיקל סקאָרינקע) מיט זאַלץ (אָשמענע).

מען לייגט אַרויף אַ שליסל (בּיאַליסטאָק), אַ שלעסל, אָדער אַ צינענעם טעלער (ל 189,18); אַמאָל אויפן מויל אַ צענערל (בּיאַליסטאָק).

מען לייגט אַרויף אויפן מויל ארץ־ישראל־ערד, די ווערעם זאָלן ניט אַריינקריכן; אין א״י־ערד האַלטן זיך ניט קיין ווערעם (מאָטעלע, וואָלפּ). טוענדיק דאָס אַלץ בּעט מען בּיים מת מחילה.

אַז דער מת דאַרף ליגן אַ טאָג צייט, לייגט מען אים אַוועק אַ קופּערנע מטבע אויפן בויך, בּרויט און זאַלץ (וואָלין). אויב אַ פייגעלע קומט עסן דאָס בּרויט, זעט מען אין דעם פאַרשיידענע סימנים: a) אַז דער טויטער איז גע־שטאָרבּן פון הונגער און די נשמה איז געקומען אָפּעסן. b) אויב דער מת איז ניט געשטאָרבּן פון הונגער, קומט דאָס די נשמה אין קערפּער פון אַ פייגעלע היטן דעם מת (ק' בּערעזע).

ד) אַ שוואַנגערע פרוי גיט מען מיט וויקעלעך און ווינדעלעך פאַרן קינד (אָרלע). אַז מען האָט פאַרגעסן דער קימפּעטאָרין מיטצוגעבן אין קבר ווינדעלעך פאַרן קינד, איז זי געקומען צו חלום און געבּעטן. בּיינאַכט האָט מען די ווינדעלעך אַוועקגעלייגט אונטערן פענסטער; האָט מען זיי שוין אויף מאָרגן ניט געפונען (נ' סוועַנציאַן).

עס איז געשטאָרבּן אַ פרוי וואָס האָט ניט געקענט אָפּגעבּן דאָס קינד. האָבּן די ווייבּער פון גאַנצן שטעטל געהאַלטן אין איין שמועסן צווישן זיך, אַז קוים וועט זי ניט אָפּגעבּן דאָס קינד, וועט דאָס גאַנצע שטעטל זיין זינ־דיק. דער רב האָט גערופן, אַז מען זאָל פאַרמאַכן די גע־וועלבּער, און ער האָט געבּלאָזן שופר און ער האָט גערופן די הייבּאַם. די יידענע האָט אָפּגעגעבּן דאָס קינד און ס'איז געבּליבּן בּיי די ווייבּער, אַז דער שופר האָט אָפּגענומען דאָס קינד. איין ווייבּל פון די חברה־יידענעס האָט געהאַלטן אין איין זאָגן (מיט אַ גמרא־ניגון) איבּער דעם טויטן ווייבּל, זי זאָל אָפּגעבּן דאָס קינד. מיט די ווערטער האָט זי גע־זאָגט צו איר: „גיב אָפּ דאָס קינד, 'עט מען טון דיין רעכטס און דו וועסט גיין אין דיין רו אַריין, דו וועסט גיין גלייך אין גן־עדן אַריין, דיין נשמה וועט דאָך ווערן אויסגעליי־טערט“. נאָך זאָגט מען בּיי אונז אין שטעטל, אַז דאָס קינד האָט מען געמאַלט טויטערהייט מיט אַ שטיקל גלאָז [1]. דער יידענע האָט מען מיטגעגעבּן גלעזערנע שיסעלעך מיט וויקל־שנורן און ווינדעלעך, מיט פּלאַכטעס, און נאָך אַזעלכע קלייניקייטן. די שיסעלעך האָט מען מיטגעגעבּן דערויף, אַז אויף יענער וועלט זאָל דאָס ווייבּל מיטן קינד קאָנען זיך וואַשן (לאַסקאַזשעוו, ייוו״א).

שיסעלעך בּאַקומען אַלע וואָס שטאַרבּן בּיי קינדער־האָבּן (דאָרט גופא) [2].

ה) אַז מען טראָגט צו דעם טויטן צו דער שול, גיט מען פאַר דער שול ספרים אָדער לייכטער פאַר דער נשמה. געוויינלעך גיבּן דאָס די קרובים פונעם טויטן דעם שמש, וואָס גייט פאָרויס מיט דער פּושקע, און צוקומענ־דיק צו דער שול טראָגט ער עס אַריין (אָרלע).

26. שוועל: אין די גלייבּענישן פון פאַרשיידענע פעלקער פאַרנעמט די שוועל אַ בּאַדייטנדיקן אָרט. אונטער דער שוועל פלעגט מען אַמאָל בּאַגראָבּן די מתים בּיי פאַר־שיידענע פעלקער (פּ 260).

פון דאַנען נעמען זיך די נאָך היינט אַזוי פאַר־שפּרייטע גלייבּענישן, — אָפּקלאַנגען פון יענער צייט, ווען די שוועל האָט געשפּילט אַ ראָלע פון אַ הייליקן אָרט. צ״בש האַקן האָלץ אויף דער שוועל טאָר מען ניט, ווייל דאָס איז אַ שטער אין פרנסה (סוועַנציאַן), ווייל דאָס קען בּרענגען צו אַ שריפה (דזעווענישאָק).

היינט זיינען נאָך פאַרבּליבּן אַ סך זאַבּאָבּאָנעס:

בּשעת ס'שטאַרבּט אַ מענטש און מען וועט זיך אַוועק־לייגן אויף דער שוועל און קוקן דורך אַ לעכל פון אַ נאָדל, וועט מען דערזען דעם מלאך המות; אָבּער דער וואָס קוקט וועט גלייך שטאַרבּן (ווילנע). אַז מען לייגט צו דעם אויער צום שוועל פון צימער, וואו ס'ליגט דער טויטער, הערט מען, ווי ער בּעט זיך, מען זאָל אים מוחל זיין די זינד, אָבּער דער וואָס הערט עס וועט תּיכּף שטאַרבּן. דעריבּער טוט דאָס קיינער ניט (ק' בּערעזע). מען קען דעמאָלט הערן ווי דער בּעל־דבר מאָנט פון מענטש, און דער מת ענטפערט צוריק (ווילנע).

1 זע: געשטאָרבּענע מיט אַן אומנאַטירלעכן טויט.

2 בּיי די טשעכן בּאַקומט די קימפּעטאָרין אין דער טרומנע אַריין נאָדל־פאָדעם, אַ פינגערהוט און אַ שער, זי זאָל קענען אויפנייען דעם קינד אַ העמדל. די סערבּן לייגן אַריין די קליינע קינדער אין דער טרומנע: שפּילערייען, די שול־קינדער: שול מכשירים, די עלטערע: אַ קרוג מיט וויין אאַז״וו (פּ 171—72). אין אַן אוקראַאינישן דערפל אויף דער אונגאַרישער גרענעץ האָט מען אַריינגעלייגט צו אַ קינד אין דער טרומנע אַן איי, ס'זאָל זיך האָבּן מיט וואָס צו שפּילן (פּ 183).

מען הערט אויך ווי דער מת שרייט, אָבער דער מענטש וואָס טוט עס קען זיך צוריק ניט אָפּרייסן פון דער שוועל און שטאַרבט אויפן אָרט (סוועָנציאַן) [1].

27. פענסטער:

אַז ס׳שטאַרבט אַ מענטש, עפנט מען דאָס פענסטער (מאָטעלע, לונע, סלאָנים) (ל 18, 193). אַז ס׳שטאַרבט אַ קינד, טראָגט מען עס אַרויס דורכן פענסטער (קאָלאָמיי).

דורכן פענסטער טאָר מען ניט קוקן אויף אַ לוויה (סוועָנציאַן), ווייל ס׳וועט שטאַרבן עמעץ פון די שטוביקע, אָדער מען וועט באַקומען געלזוכט (ל 18, 204, 223). מיטן פענסטער זענען פאַרבונדן אַ סך זאַבאַבאָנעס ענלעכע ווי מיט דער שוועל:

מען טאָר ניט דורכברעכן קיין פענסטער אויף דעם אָרט וואו ס׳איז פריער ניט געווען ווייל דאָס קען צאַרצפּרענגען דעם טויט (ל 14, 110 אַלג׳) [2].

VIII

28. דאָס אָנזאָגן דעם טויט:

א) אַז ס׳שטאַרבט עמעצער, טאָר מען ניט אָנזאָגן דעם טויט זיינע נאָענטסטע. מ׳האָט אַן עבירה (בערעזנע). מען טאָר ניט אָנזאָגן דעם קרוב צוליב עגמת-נפש, זאָגט מען אָן דורך אַ גוי אָדער אַ קליין קינד (אָרלע, ניי-סוועָנציאַן). בכלל זאָגט מען אָן אַן אומגליק דורך אַ גוי (נ׳ ווילייקע).

אַז עמעץ שטאַרבט, זאָגט מען אָן באַלד איינער דעם אַנדערן. מען מיידט אָבער אויס אָנצוזאָגן דעם געשטאָרבענעם קרוב. מען טאָר עס ניט טון. דורך אַ גוי מעג מען אָנזאָגן (וואָלפּ).

דורך אַ בריוו צו אַ קרוב זאָגט מען ניט אָפּן; מען ברענגט נאָר דערצו ער זאָל פאַרשטיין. מען שרייבט גרוסן פון אַלעמען, חוץ דעם וועד עס פעלט שוין, און מען צייכנט אָן אַ פּירקאַנטיק קעסטעלע ▭ (וואָלפּ).

ב) אַז ס׳שטאַרבט עמעצער, נעמט מען אַוועק פון שטוב די בהמות (ל 18, 194).

ג) אַז דער באַלעבאָס שטאַרבט, זאָגט מען אָן די בהמות, אַז דער באַלעבאָס איז געשטאָרבן: די בהמות מוקען דעמאָלט. מען זאָגט, אַז זיי פילן, אַז מען איז געשטאָרבן (בערעזנע). מ׳בראָקט אַריין דער בהמה אין צעבער (וואָס ?), זי זאָל אויך וויסן אַז דער באַלעבאָס איז געשטאָרבן (וואָלפּ, סלאָנים).

29. דאָס קלאָגן נאָכן טויטן:

אַז עמעץ שטאַרבט אום שבת, טאָר מען ניט קלאָגן (בריסק).

צום טויטן פלעגן אַמאָל שוין אַליין קומען אומגעבעטן ווייבער און ווייגען לעבן אים און אָנזאָגן אויף אים שבחים, גיין נאָך דער מיטה און וויינען. שפּעטער נאָך דער לוויה פלעגט מען זיי מוזן באַצאָלן פאַר דער אַרבעט (קאָלאָמיי).

היינט איז מען זיך נוהג צו גיין אויפן הייליקן אָרט מיט אַן עלטערער יידענע, אַ שטענדיקער זאָגערקע, אַ „בעטערקע" (אָרלע). זי זאָגט דאָס רוב פון „מעבר יעבוק", און אַלע קלאָגן (אַ רעשטל פון די אַמאָליקע קלאָגווייבער).

פון דער שטוב וואו ס׳ליגט דער מת הערן זיך געשרייען און יללות. מען לויפט אַרויס אויף דער גאַס און מען שרייט: „אוי, אוי, אויף וועמען האָסטו אונז געלאָזן, אוי מיין צדיק, מיין רבי, מיין חכם, מיין טאַטע [תנאי]"... טראָגנדיק דעם מת: „זאָלן דיר גוטע מלאָכים אַנטקעגן גיין..."

אויפן קבר: „אוי, אַזאַ ליכטיקן לויכטנדיקן שטערן האָט פּלוצים אַ שוואַרצע כמאַרע פאַרדעקט..."

די געשרייען ווערן איבערגעריסן דורך שבחים:

„ער האָט דאָך אַ הייליקן מויל געהאַט...

ער פלעגט דאָך אויף קיינעם קיין שלעכט וואָרט ניט זאָגן.

אַזאַ כשרע נשמה, ער האָט דאָך אויף זיין לעבן קיינעם ניט אָנגערירט, אויף איין מינוט האָט ער דאָך זיינע קינדער נישט פאַרגעסן...

און איצטער האָט ער אונז איבערגעלאָזן. מיר האָבן דאָך אונזער גאַנצן שפּייזער פאַרלאָרן...

ווער וועט ערשט די קינדערלעך שיכעלעך מאַכן?

ווער וועט פאַר זיי אין חדר באַצאָלן?

אויף וועמען האָסטו אונז געלאָזן?

די קליינע שעפעלעך זיינען אָן אַ פּאַסטוך געבליבן.

---

[1] אַט זיינען נאָך עטלעכע גלייבונגען, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט דער שוועל:

אויף דער שוועל זיצט מען ניט, סיידן אין דער צייט פון שבעה (ווילנע).

מ׳טאָר ניט איבערשפּרייזן די שוועל, ווייל מען וועט ניט וואַקסן; דאָס זעלבע דורכן פענסטער (בריסק; אַלג׳). געפערלעך איז האַקן האָלץ אויף דער שוועל פאַר אַ שוואַנגערער פרוי: אַ ווייבל האָט געבוירן אַ קינד מיט אַ צעשפּאָלטענער ליפּ, האָט מען דערציילט, אַז דאָס איז דערפאַר ווייל זי האָט זיך אין יאַטקע זייער שטאַרק געדונגען מיטן קצב. איז דער קצב געוואָרן אין כעס און ער האָט אַ האַק געטאָן די שוועל מיט דער האַק (בילסק). אויב מען האַקט איבער דער שוועל מיט אַ האַק נאָכדעם ווי אַ שוואַנגערע פרוי גייט אַריבער, איז דאָס קינד מיט אַ צעשפּאָלטענער ליפּ (וואַרשע). אויב מען האַקט די שוועל אין מיטן, צעשפּאַלט זיך די ליפּ אין מיטן, אויב ביי דער זייט — צעשפּאַלט זיך די ליפּ ווייטער פון מיטן (ווילנע).

איבער דער שוועל טאָר מען זיך ניט געבן די הענט. (דוועניסאָק).

[2] מיטן פענסטער זיינען פאַרבונדן נאָך אַ סך זאַבאַבאָנעס ענלעכע ווי מיט דער שוועל:

דורכן פענסטער טאָר מען ניט אַריבערקריכן ווייל מען וועט ניט וואַקסן (אַלג׳). מע וועט באַקומען אַ הויקער (פּיטריקאָוו, ק׳ בערעזע).

ביינאַכט טאָר מען ניט קוקן דורכן פענסטער (אָרלע). מע טאָר ניט אויפהאַקן אַ פענסטער אין אַ בלינדער וואַנט. אויב מען וויל זיך באַוואָרענען און יאָ קענען דאָס טון, מאַכט מען באַצייטנס אַ בלינד פענסטער (בריסק).

מען טאָר ניט פאַרמויערן אינגאַנצן ניט קיין פענסטער, ניט קיין טיר; מען דאַרף כאָטש איבערלאָזן אַ קליינע עפענונג אויף דעם אָרט וואו זיי זיינען געווען (אַלג׳).

האָסט דאָך אונז ווי אַ שיף אויפן מיטן וואַסער געלאָזן" (וואָלף).

„טייערער טאַטע, זיסער טאַטע, ווי לאָזסטו מיך איבער? עס איז דאָך געווען ליכטיק אין יעדער ווינקל. וואָס טויג מיר די גניאַזדע אַז דער פויגל איז נישטאָ, ליבער טאַטע?" (לאַסקאַשזעוו, ייוו"א).

„טייערער מאַן, לעכטיקער מאַן! עס איז דעך מיר אָפּגעהאַקט מיין גאַנץ לעבן. וואו 'על איך גיין? וואו 'על איך שטיין? דער קליינער קען נאָך צומאָל ניט שטיין. וואָס 'על איך טיען מיט אַזאַ שטוב קליינע ווערעם? מען 'עט זעך [=דאָך] דאַרפן אויסגיין פון הונגער און נויט, געטרייער טאַטע אין הימאָל! אַלעווײַ וואָלט איך בעסער געווען פאַרלייגט דיין גרוב. וואָס זאָלן מיינע פּיצעלעך שוואַלבן טיען אָן אַ שפּייזער? וואָס טויג מיר מיין לעבן? וואָס פאַרע פינצטער מזל האָב איך! פאַר וועלכע זינד קומט דאָס מיר? רבונו של עולם אין הימאָל, זאָלסט מיך ניט שטראָפן פאַר די רייד! (דאָרט גופא).

„מיין טייערער מאַן! ביסטעך [= ביסט דאָך] געשטאָרבן ווי אַן עמעסער קאָשערער ייד שטאַרבט און ווי אַן עמעסער ייד דאַרף שטאַרבן. זאָלסט מיר דערגרייכן אַ זכוסאָוועס פאַר מיר אַז איך זאָל האָבן אַ גוטע עלטער, איך זאָל ניט האָבן קיין קוואָרעס פאַר דער צייט!"

קיין טרערן לאָזט זי ניט דערביי, ווייל זי זאָגט, אַז די הייליקע תורה זאָגט אַז מען טאָר ניט וויינען אַז עס שטאַרבט אַ פרומער ייד (דאָרט גופא).

30. דאָס אַרויסטראָגן דעם מת:

א) נאָך פאַרן אַרויסטראָגן דעם מת פון שטוב זאָגט מען אים אָן צבו"ש:

„כאַצקל! זאָלסט ניט פאַרגעסן דיין נאָמען" (מאָטעלע, וואָלף).

דעם מת טראָגט מען אַרויס פון שטוב אויף אַ טהרהברעט (אָרלע) אָדער אין אַ ליילעך (וואָלף).

אַרויסטראָגנדיק דעם מת אין אַ ליילעך לייגט מען אים אַריין אין אַן אָרון — אַ שוואַרצער קאַסטן (ג' סוועַנציאַן).

ב) די מיטה:

די מיטה באַשטייט פון צוויי שטעקנס דורכגעפלאָכטן מיט אַ שטריק. אין מיטן לייגט מען אַוועק אַ ברעטל און מען לייגט אַוועק דעם מת. מען דעקט אים צו מיט אַ געווײַנלעכער דעקע. נאָכהער באַנוצט מען די דעקע ווייטער (בערעזנע).

די מיטה איז מיט אַ דערהייבונג אויפן אָרט וואו דער קאָפּ דאַרף ליגן. אין דער מיטה לייגט מען אַריין אַ קישן, נאָר ניט פון הינערשע פעדערן (וואָלף).

מען לייגט אַריין אַ קישעלע (אָשמענע).

ג). מען טראָגט אַרויס דעם מת מיט די פיס צו דער טיר (אלג'). אַז מען טראָגט אַרויס דעם מת, עפנט מען אַ פענסטער (וואָלף). נאָכן אַרויסטראָגן דעם מת דאַרף מען תיכף פאַרמאַכן די טיר, דער מת זאָל ניט צוריקקומען (ל 211,18), אָדער פאַרקערט, מען עפנט אויף ברייט אַלע טירן (בערעזנע).

מען טאָר ניט אַרויסטראָגן גלייך די שטרוי, אויף וועלכער דער מת איז געלעגן (וויטאָקע).

מען וואַשט אויס דעם אָרט וואו דער מת איז געלעגן (בערעזנע, אָרלע) 1.

ד) מען פאַרקערט גלייך די שטוב (אָרלע, בערעזנע) (ל' 106,14). דערפאַר טאָר מען ניט פאַרקערן די שטוב אַז מען פאָרט אַרויס (בערעזנע). מען טאָר אויך ניט זאַלבענאַנד קערן די שטוב (בערעזנע, קאָברין). מען קערט איבער די שטולן, מען שטעלט אַרויס וואַסער, די נשמה זאָל האָבן מיט וואָס זיך צו וואַשן (קאָברין).

מען שטעלט אויך ליכט, כדי דער נשמה זאָל זיין ליכטיק דער וועג (קאָברין).

31. דאָס צעברעכן די טעפּ:

בוקסטאָרף שרייבט וועגן דעם ז' 630: Wann man ihn aus dem Hauß tregt werffen sie ihm ein Erdene Topf nach, zeigen darmit an daß mit ihm alle Traurigkeiten auß dem Hauß hinweg und zerbrochen seyn solle.

דער מנהג איז זייער פאַרשפּרייט אויך ביי ניט־יידן: אין פרייסן צעקלאַפּט מען די שיסל, אין וועלכער מען האָט געוואַשן דעם מת, אָנעם ראָד פון וואָגן אויף וועלכן ס'ליגט די טרומנע. אין דייטשלאַנד איז פאַרשפּרייט דער גלויבן, אַז ווען די שיסל צעברעכט זיך ניט נאָכן ערשטן וואָרף, איז עס אַ סימן אַז אין שטוב וועט עמעצער שטאַרבן (פּ 257—58)

ביי יידן לעבט דער מנהג נאָך היינט, אָבער שוין אין אַן אַנדער פאָרם: אַז מען טראָגט אַרויס דעם מת, צעברעכט מען די טעפּ און מען וואַרפט זיי אָן אַ זייט (ק' בערעזע).

אַז ס'שטאַרבט עמעצער, צעברעכט מען אַן ערדענעם טאָפּ (בריסק). מען קויפט נייע ערדענע טעפּ, אין וועלכע מען קאָכט אויף דאָס וואַסער פאַרן טויטן. אַז מען טראָגט אים אַרויס, צעברעכט מען זיי (קאַלאָמיי).

IX

32. די לוויה.

אויב ס'דאַרפן קומען קינדער פונעם פאַרשטאָרבענעם, וואַרט מען אויף מיט דער לוויה אויך ביזן צווייטן טאָג (אָשמענע).

אַז מען פירט דעם בר־מינן, זעט מען אַז די פיס זאָלן זיין צום בית־עולם (וואָלף).

1 צהער וועט וואַרשיינלעך געהערן דער מנהג: אַז אַ קינד פאַלט, גיסט מען אויף דעם אָרט וואַסער (אָרלע).

דעם מת פירט מען אַרויס דריימאָל, און מען ברענגט אים צוריק אין שטוב. צום דריטן מאָל הייבט זיך ערשט אָן די לוויה (לאַשקאָוויטש).

דער מנהג איז אויך באַקאַנט ביי די פּאָליאַקן, דייטשן (פּ 284). ביי די כּאָרוואַטן גיט מען אַ שמיץ מיט דער בייטש דריי מאָל, כּדי די נשמה, וואָס זיצט אויף דער טרומנע, זאָל אַראָפּגיין (פּ דאָרט).

אַז מען פירט אַרויס דעם מת פון שטוב, קוקן אַלע, צי די פערד שטעלן זיך ניט אָפּ; אויב יאָ, איז עס אַ סימן אַז שדים ווילן זיי ניט לאָזן פאָרן (בריסק).

קינדער טאָרן ניט גיין נאָכן פאָטער אויף דער לוויה. מען שיקט זיי אַפריער צום אוהל. נאָך אַ מוטער מעגן זיי יאָ גיין (קאַלאַמיי).

33. די אָרדענונג:

א) קודם גייט די מיטה. דער אָבל ווערט פון ביידע זייטן געפירט. דערנאָך גייען די נאָענטע און פרויען.

מענער און פרויען טאָרן ניט גיין צוזאַמען אויף דער לוויה. צוערשט גייען מענער, דערנאָך פרויען (אָרלע).

פאָרויס גייט שטענדיק די מיטה, נאָר ווען ס'איז אַ חשובער מת, גייען קינדער אַפריער (זיי זיינען ריין פון זינד) און שרייען: „צדק לפניו יהלך, וישים לדרך פעמיו". דער שמש היט אָפּ די אָרדענונג און שרייט כּסדר: „ווייבער באַזונדער!" (מאָטעלע).

ב) דעם מת פירט מען אָדער מען טראָגט אים צום בית־עולם. געוויינלעך פירט מען די פּשוטע, די חשובע טראָגט מען (מאָטעלע, פּעטריקאָוו, סווענציאַן, ביילסק, וויסאָקע).

ס'איז אַ גרויסער כּבוד פאַרן מת אַז מען טראָגט אים (בריסק).

ביי קריסטן איז פאַרקערט: אַ בּכבודיקן מת פירט מען, און אַזוי טראָגט מען (אַלג').

ביי אָרעמע יידן טראָגן די מיטה די שמשים, ביי רייכע רייסט מען זיך. יעדערער וויל טראָגן (אָשמענע).

דעם מת טראָגט מען, אויב דער בית־עולם איז ניט ווייטער ווי צוויי ווייאָרסט. אַ גרויסן צדיק טראָגט מען אויך ווייטער ווי צוויי ווייאָרסט (ק' בערעזע).

ביי אַ לוויה פון גאָר אַ חשובן שפּאַנט מען אויס די קאַרעטע און מען שלעפּט זי אַליין (ביילסק).

אין ווילנע פירט מען דעם מת אויפן בית־עולם. דאָרט וואַשט מען אים.

אין קלענערע שטעטלעך טראָגט מען דעם מת.

אין קאַלאַמיי טאָר מען ניט פירן דעם מת, נאָר טראָגן. מען דערציילט, אַז בעת מען האָט געקויפט דעם פּלאַץ פאַרן נייעם „הייליקן אָרט", האָט מען גענומען דאָס וואָרט ביים קהילה־פאָרזיצער, אַז מען וועט ווי ביז אַהער אויך ווייטער טראָגן די מתים, כאָטש ס'איז זייער ווייט.

ג) די לוויה שטעלט זיך אָפּ 7 מאָל איידער מען גייט אַרויף אויפן בית־עולם (ווילנע).

מען זאָגט: „ער גייט ווי אויף אַ לוויה" אויף איינעם וואָס שטעלט זיך אָפּ אַלע ווייל (ווילנע).

מען שטעלט זיך אָפּ מיט דער מיטה 7 מאָל און מען זאָגט „ויהי נועם" (צי רופט מען דאָס די 7 הקפות?) (מאָטעלע).

מען שטעלט זיך אָפּ: אויפן שולהויף, לעבן באָד און אויפן וועג (וואָלפּ).

פונעם שולהויף שליסן זיך אָפּ אַ טייל מיטגלידער, מען גייט פאַרביי דער באָד, וואו עס שטעלט זיך אָפּ נאָך אַ גרעסערער טייל. מען גייט אַריין אין באָד וואַשן די הענט (וואָלפּ).

אַז מען גייט מיט דער לוויה ביזן בריקל, דאַרף מען ניט וואַשן די הענט, נאָכן בריקל יאָ (אָרלע).

אויפן שולהויף מאַכט מען פאַר יעדן אַ הזכּרה (וואָלפּ).

אויף אַ לוויה פון אַ רב מאַכט מען אַ הספּד אויפן שולהויף און אויפן בית־עלמין (וואָלפּ) [1].

אַ בּכבודיקן מת שטעלט מען אָפּ לעבן בית־מדרש וואו ער האָט געדאַוונט (סווענציאַן). מען טראָגט אים דורך צווישן די בענק פון בית־מדרש און דערנאָך מאַכט מען אַ הספּד (סוועגציאַן).

34. הספּד:

אָנהייב פון אַ הספּד נאָך אַ למדן: „קול ברמה נשמע, רחל מבכּה את בניה" (וואָלפּ).

אָדער: „אוי לה לספינה, שאבדה את קברניטיה".

אָדער: „נפלה עטרת ראשינו" (וואָלפּ).

35. דאָס קלינגען אין דער פּושקע.

ביי דער לוויה גייט אַרום אַ ייד אָדער אַ יידענע, קלאַפּט אין אַ בלעכענער פּושקע און רופט אויפן קול: „צדקה תציל ממות!" יעדער איינער וואַרפט אַריין פאַר דער נשמה פונעם מת (אָרלע).

אין ביאַליסטאָק, אַז מען קלינגט אין דער פּושקע, רופט מען: „מת מצוה!". אַז מען וואַרפט אַריין אין דער פּושקע, פאַרהיט מען זיך פאַר אַ פּלוצימדיקן טויט; דאָס געלט גייט פאַר אָרעמע לוויות (ל 222,18).

רעדנדיק וועגן דעם באַטייט פונעם גלאָק אַלס אַ דעמאָנען־פאַרטרייבנדיקער כּוח שרייבט פישער אין זיין בוך: „אין מיטלעלטער האָט מען געגלייבט, אַז מיטן קלינגען אין דער צייט פון דער לוויה פאַרטרייבט מען די בייזע רוחות; דערפאַר פלעגט מען קלינגען ניט נאָר פון די קלויסטער־גלאָקן, נאָר אויך מענטשן, וואָס זיינען מיטגעגאַנגען אינעם לוויה־צוג, האָבן געהאַט גלעקלעך, און אין שאָטלאַנד איז פאַרן צוג געגאַנגען אַ מענטש און געקלונגען (פּ 146). איז

1 אַז מען טראָגט דעם מת פון דער שול נאָכן הספּד, זאָגט דער שמש: „מען טראָגט דיך אַוועק פון דער שול!" (קאַלאַמיי).

אכשר אונזער פושקע־קלינגען אַ יידישע באַאַרבעטונג פון אָט דעם מנהג, געבנדיק אים אַן אַנדערן אינהאַלט?

36. דאָס שופר־בלאָזן.

אויב ס'שטאַרבן דריי צדיקים אין איין טאָג, בלאָזט מען שופר (ק' בערעזע).

נאָך אַ חשובן ייד בלאָזט מען שופר פאַר דער שול נאָכן הספד, אָדער אין שטוב. מען בלאָזט נאָר איין מאָל תקיעה (קאַלאָמיי).

37. דער פורסאָן זיצט די גאַנצע צייט אויפן קאַסטן (נ'־ווילייקע, בריסק, ביאַליסטאָק).

ער באַנוצט ניט קיין בייטש (נ'־סווענציאַן, ביאַליסטאָק). דער לעצטער מנהג ווערט אויך אָפּגעהיט ביי אַנדערע פעלקער: פּאָליאַקן, דייטשן (פּ 286).

אין שטאָט פירט מען דעם קאַסטן פּאַמעלעך, נאָר אונטער דער שטאָט פאָרט מען גאָר גיך אַוועק (ביאַליסטאָק, בריסק). אין שטעטל גייט מען פּאַמעלעך, גייט מען אָבער אַרויס פונעם שטעטל, לויפט מען גיכער (וואָלפּ, פּיאָסק).

די לוויה דאַרף גיין צום בית־עולם מיטן „אַלטן" וועג (ל 225,18).

אַ מת טאָר מען ניט טראָגן דורך אַ קירצערן וועג, בפרט אַז דאָס איז אַ פעלד, אַ גאָרטן, אָדער אַ שמאָלינקע געסעלע. (זע פונקט 20: שעדלעכע ווירקונג פונעם מת).

ס'איז אַ גרויסע חרפּה פאַרן מת, אַז מען פאָרט מיט אים אַריבער אַ וואַסער. אַז מען קען אים אויף אַן אַנדער אופן ניט אַוועקפירן אין זיין היים־אָרט, איז שוין בעסער אים צו באַהאַלטן אויף אַ פרעמדן בית־עולם (ל 229,18). דעם טויטן טאָר מען ניט פירן איבערן וואַסער (דוקשט).

דעם מת פירט מען דורך יידישע גאַסן (סווענציאַן). מען מיידט אויס, אויב מען קען, גויאישע גאַסן (ביאַליסטאָק).

38. דער מת פילט און הערט.

געוויינלעך האַלט מען צו דעם קאַסטן, ער זאָל זיך ניט טרייסלען, ווייל דער מת פילט דאָס אַלץ.

בכלל הערט דער מת אַלץ ביז וואַנען מען פאַרשיט דעם קבר (ביאַליסטאָק).

ביז מען שיט אויפן מת דעם דריטן רידל ערד, גלייבט ער זיך ניט, אַז ער האָט אויפגעהערט צו לעבן. ביז דעם מאָמענט הערט ער די קלאָגן און די שבחים וואָס מען זאָגט אים נאָך, און דאָס פאַרשאַפט אים זייער פיל נחת (ל 201,18).

39. דער אַריינפאָר אויפן בית־עולם.

פאַרן אַריינפאָרן אויפן בית־עולם, ביים טויער, קוקן אַלע, צי די פערד שטעלן זיך ניט אָפּ. אויב יאָ, איז עס אַ סימן, אַז שדים וועלן ניט לאָזן אַרויפפאָרן אויפן בית־עולם. דאָס זעלבע ביים אַרויספאָרן פון שטוב (בריסק).

אויפן „גוטן אָרט" גיט מען אַ קלאַפּ אין טירל. דערנאָך שליסט מען עס אויף. מען קלאַפּט דערפאַר: א) די טויטע זאָלן זיך פרייען, אַז עס קומט צו זיי צו נאָך איינער, ב) ווייל ביים אַריינגאַנג איז פאַראַן אַ קליין פעדערהייזל, אין וועלכן ס'ליגן מצבות און זאַכן צו גראָבן קרקעות. אין דעם פעדערהייזל האָבן ליב צו רוען ניטגוטע. קלאַפּט מען דריי מאָל. די ניטגוטע זאָלן גיין אין זייער רו אַריין (לאַסקאַזשעוו, ייוו"א).

X

40. דער קבר:

דעם קבר מאַכט מען דריי איילן די ברייט און די לענג. איז ער צו קורץ, מאַכט מען אַ גריבל אונטערן קאָפּ אָדער אונטער די פיס (בריסק).

דעם קבר מאַכט מען פון דריי ברעטער: צוויי ביי דער זייט און איינע פון אויבן. נאָר ערשטגעבוירענע און כוהנים באַקומען אַ פערטע ברעט פון אונטן (ל 230,18).

דער „קאַסטן" באַשטייט פון צוויי לאַנגע ברעטער ביי די זייטן און צוויי קורצע. אונטן איז הוילע ערד. מיט אַ ברעטל פאַרדעקט מען דעם מת (מאָטעלע, וואָלפּ).

דער „קאַסטן" וואָס מען לייגט אין קבר, איז אַ נעצאַרגעטער[1] (בילסק). ער דאַרף זיין אָן טשוועקעס (אָשמענע). אַ שניידער מאַכט מען אַן „אָרון" פון זיין טיש, ער זאָל זיין אַן עדות אַז דער שניידער האָט ניט גענומען יתור (בילסק).

אונטערן קאָפּ לייגט מען אַ זעקעלע ערד, אַמאָל געבראַכט פון ארץ־ישראל, די ערד היט אָפּ דעם מת פאַר ווערעם (ל 231,18). די באַגראָבענע אין א"י האָבן ניט צו ליידן פון ווערעם; אויך אַ גוף פון אַ צדיק צעפאַלט זיך נאָכן טויט אין שטויב און פוילט ניט (ל 245,18).

אויפן ברעטל וואָס דעקט צו דעם מת לייגט אַוועק איינער פון דער חברה־קדישא אַן אָפּגעריסן צווייגל, אין אַ פאָרם פון אַ שלאָס: „זאָל זיך די ערד מיט דיר פאַרמאַכן!" (ל 232,18).[2]

אין ווילנע פלעגט מען פריער באַהאַלטן די מתים אין אַ ליילעך; אָבער פון דער דייטשער אָקופּאַציע אָן לייגט מען אַריין אין אַ קאַסטן, צונויפגעקלאַפּט פון ברעטער.

אַ מענטש וואָס איז געבוירן מיט ציינער באַגראָבט מען מיטן פנים אַראָפּ (ל 227,18).

דעם מת לייגט מען אין קבר מיטן פנים קיין מזרח, ער זאָל קענען גיין פאָרויס, פאַר זיך, אַז משיח וועט קומען (ל 226,18). אַריינלייגנדיק דעם מת זאָגט מען אים אָן, ער זאָל ניט פאַרגעסן זיין נאָמען, אַז ס'וועט קומען דער מלאך־הדומה.

מען געזעגנט זיך מיט אים מיט די ווערטער: „די וועלט איז שוין ניט פאַר דיר" (ל 235,18). דער שמש איז אים מודיע, אַז ער איז אויסגעשטראָכן פון אַלע חברות וואו ער איז געווען פאַר זיין לעבן. אין קעגנפאַל, ווען דער

1 ד"ה אַ געצײַנדלטער.

2 זע: מיטלען אויף אויסצומיידן דעם טויט.

מת ווייסט ניט אַז ער האָט איבערגעריסן מיט זיינע חברים, קען ער צוריקקומען און סטראַשען (ל 105,14).

איינער פון די חשובסטע גייט אַראָפּ אין קבר, שטעלט זיך אויף די ביידע זייט־ברעטלעך, אַזוי אַז דער מת ליגט אין מיטן און פאַרריכט אים די שערבלעך אויף די אויגן (מאָטעלע). שאַרבנס לייגט מען אין קבר (מאָטעלע).

ביז צום דריטן רידל הערט און פילט דער מענטש צלן (ל 201,18).

אַמאָל דאַוונט מען מנחה אויפן פעלד (מאָטעלע).

אַז מען האָט שוין פאַרשאָטן דעם קבר, גיט דער שמש מיטן רידל דריי מאָל אַ קלאַפּ און זאָגט: „ביסט געשטאָרבן, ביסט געשטאָרבן, ביסט געשטאָרבן!" (מאָטעלע).

41. זאַבאָבאָנעס פאַרבונדן מיטן קבר:

א) ווער ס׳וועט אויף דער לוויה עפּעס אַראָפּלאָזן אין קבר, דער וועט שנעל שטאַרבן (ל 347,18).

אַז מען גייט אַוועק פונעם קבר, דאַרף מען שטענדיק איבערלאָזן אַ צייכן: אַוועקלייגן אַ בינטל צונויפגעבונדן גראָז אָדער אַריינשטעקן אַ צווייגל, אַ שטעקעלע, דער טויטער זאָל דעם באַזוך געדענקען (ל 254,18). מען רייסט אָן אַ ביסל גראָז און לייגט אַוועק אויפן קבר (מאָטעלע).

בוקסטאָרף דערציילט ז׳ 631: … kehren sich um und gehen mit grossen Heule und Geschrey vom Grab wider heim, bucket sich ein jetlicher darzwischen, dreymal nider reisset gras aus der Erden, wirfts hinder sich über den Kopf; soll ein Zeichen und bekentniß seyn auf den Auferstehung der Todten, welche wiederum herfür sprossen und blühen werden wie das gras.

דער אָבל וואָס באַזוכט דעם קבר באַקלאָגט זיך פאַרן פאַרשטאָרבענעם אויף זיין ביטערן מזל און בעט אים, ער זאָל זיין אַ מליץ־יושר. אַמאָל לאָזט ער איבער אויף זיין קבר אַ צונויפגעלייגט קוויטל, וואו ער שרייבט אויס זיינע בקשות, אונטערשרייבנדיק זיינעם און דער מוטערס נאָמען. אַזעלכע קוויטלעך לייגט מען צומייסט אויף קברים פון צדיקים (ל 253,18).

אויף קברים פון חשובע מענטשן, נאָכן אַוועקגיין, לייגט מען אַוועק אַ שמאַטקע (סלאָנים).

דער מת האָט אַמאָל ניט קיין רו אין קבר. אַז מען באַוויינט אים צו שטאַרק, קען ער ניט איינליגן רואיק און באַווייזט זיך פאַר זיינע נאָענטע אין אַ העמד דורכגעווייקט מיט טרערן (ל 240,18).

אַז דער טויטער באַווייזט זיך אין חלום אַמאָל און קלאָגט זיך אויף די קריוודעס וואָס מען האָט אים אָנגעטאָן ביים לעבן, דאַרף מען אויפצומאָרגנס גיין אויף זיין קבר און פאַר צען עדות אים איבערבעטן (ל 260,18).

בכלל אַז דער מת קומט אָפּט צו חלום, דאַרף מען גיין אויף זיין קבר און בעטן ביי אים מחילה (ל 239,18). ווען מ׳האָט ניט גוט באַגראָבן, דער קומט בייגאַכט

צו זיינע נאָענטע און וואַרפט זיי דאָס אויף. אויף מאָרגן דאַרף מען אים גיין איבערבעטן (ל 238,18).

אויפן קבר פון אַ רבי אָדער אַ צדיק שטעלן די באַזוכער אַן אָנגעצונדן ליכט (ל 255,18).

ב) דער מוי פונעם גראָז וואָס וואַקסט אויפן בית־עולם העלפט צו אויגן־קראַנקהייטן (ל 278,18).

פירות פון ביימער וואָס וואַקסן אויפן בית־עולם טאָר מען ניט רייסן, ווער רעדט נאָך עסן (ל 258,18). בלומען אויפן קבר טאָר מען ניט רייסן. מען טאָר זיי אויך ניט שמעקן, ווייל מען וועט פאַרלירן דעם חוש הריח (ל 257,18).

מען טאָר ניט צונעמען פונעם קבר אפילו אַ ביסעלע ערד, מען טאָר זי ניט איבערלייגן אויף אַן אַנדער קבר (ל 256,18).

ג) אַן אָפּגעהאַקטע האַנט אָדער אַ פוס דאַרף מען באַגראָבן אויפן בית־עולם, אָפּהיטנדיק אַלע מנהגים, דער טויטער זאָל קענען שפּעטער גיך געפינען דעם פעלנדיקן אבר. דאָס זעלבע היט מען אָפּ, אַז מען באַגראָבט אַ געפונענעם מענטשלעכן ביין (ל 233,18).

ד) אַז מ׳שטעלט אַ מצבה אויפן קבר, איז דאָס פאַרן מת אַ פייערלעכער מאָמענט; די לעבעדיקע וואָס נעמען דערביי אָן אָנטייל שרייען אויס: „מזל טוב, מזל טוב!" (ל 252,18).

די מצבה שטעלט מען אין אַ יאָר אַרום נאָכן טויט, פריער טאָר מען ניט (אָרלע).

ה) צוויי פיינט באַגראָבט מען ניט איינעם לעבן דעם אַנדערן. מען באַגראָבט אויך ניט אַ זינדיקן לעבן אַ צדיק (ל 228,18).

אַז ס׳שטאַרבט דער מאַן מיט דער פרוי אין איין טאָג, באַגראָבט מען פריער די פרוי און שפּעטער דעם מאַן, ווייל זי האָט גורם געווען זיין טויט [1] (מאָטעלע).

42. זיבן הקפות. אַז מען טראָגט אַרויף דעם מת אויפן הייליקן אָרט, שטעלט מען זיך אָפּ זיבן מאָל פונעם אוהל ביזן קבר. זיבן מאָל לאָזט מען אַראָפּ די מיטה, און זיבן מאָל הייבט מען זי ווידער אויף און מען זאָגט: „ויהי נועם". מען רופט דאָס: „מען מאַכט 7 הקפות" (קאָלאָמיי). די „הקפות" מאַכט מען ביי יעדער. (קאָלאָמיי).

צוריקגייענדיק פון דער לוויה גייען אַריין די מאַנסלייט אין בית־מדרש: זיי זאָגן „ויהי נועם", און ביי יעדן מאָל זעצט מען זיך אויף אַן אַנדער אָרט (וואָלפּ).

אַז מען קומט פון דער לוויה אַהיים, זאָגט מען „ויהי נועם", און ביי יעדן מאָל זעצט מען זיך אויף אַן אַנדער אָרט (בילסק).

בוקסטאָרף ז׳ 632: Wenn sie wider in die Vorkirche kommen, wäschen sie ihre Hände und sagen: „Der Herr hat den Tod verschlungen in Ewigkeit, der Herr

1 אַן אָנצוהערעניש אויף חווהן און אָדמען.

wird die Tränen von allen Angesichten abwaschen". Gehen damit in die Kirche, setzen sich wieder, bald hüpfen sie von einem ort zum andern und verwandeln wol siben mal ihr statt.

43. קריעה.

איידער מען לייגט דעם פּאַטער אין קבר, רייסט מען קריעה דעם זון (ל 13,12).

קריעה רייסט מען אויפן בית עולם (סוועָנציאַן).

נאָכן קדיש זאָגן שטעלן זיך אויס אַלע פון דער משפּחה אין אַ ריי, און מען שניידט זיי איין די זאַכן (ביאַליסטאָק). מען רייסט אָבער אויך קריעה אין שטוב איידער מען טראָגט אַרויס דעם מת (בערעזנע, בריסק, בראַסלאַוו, וואָלפּ, קאָבּרין, אָרלע, רישקאַן).

תּיכּף ווי דער מענטש שטאַרבט זאָגט מען: „ברוך דיין אמת", און מען רייסט קריעה אין שטוב (מאָטעלע). פאַרן אַרויסטראָגן דעם מת רייסט קריעה דער קברן מיטן מעסערל (סלאָנים). מען רייסט קריעה אין שטוב וואו דער מת איז געשטאָרבן. דערביי שטייט דער וואָס רייסט די קריעה פון איין זייט און דער וואָס מען רייסט פון דער צווייטער זייט (פונעם מת?) (ק' בערעזע). אַז מען טראָגט דעם מת פאַרביי דער שול, שטעלט מען זיך אָפּ, און דאָ רייסט מען קריעה (וואָלפּ).

44. קדיש.

קדיש זאָגט מען צומייסט אויפן בית־עולם (ק' בערעזע, וויסאָקע, בראַסלאַוו, סוועָנציאַן). אַמאָל אויך אין שטוב (?) (קאָברין).

אַז ס'זיינען נישטאָ קיין ייִנגלעך, זאָגן מיידלעך קדיש (?) (ווילנע, ביאַליסטאָק, אָרלע).

XI

45. געשטאָרבענע מיט אַן אומנאַטירלעכן טויט.

א) קימפּעטאָרין: אַ קימפּעטאָרין באַקומט נאָך אַ שוואַרץ (צעראַטן) אונטערקליידל אונטערן העמד און לעדערנע שיך מיט זוילן, באַשלאָגענע מיט אייזערנע משוועקעס (ל 207,18) [?] אַ קימפּעטאָרין טוט מען ניט אָן קיין תּכריכים (בריסק).

מען לייגט זי צוזאַמען מיטן קינד (בריסק).

אַז ס'שטאַרבט אַ שוואַנגערע פרוי, דאַרף מען איר מיטגעבן וויקעלעך מיטווינדעלעך (בריסק).

אַז ס'שטאַרבט אַ פרוי וואָס האָט געדאַרפט געבוירן אַ קינד, זעט מען מיט אַלע מיטלען דאָס קינד פון איר צו באַקומען, און מען גיט איר מיט אין קבר גלעזערנע שיסעלעך, וויקלשנורן און ווינדעלעך (לאַסקאַזשעוו, ייוו"א) [1].

ב) אַ קינד: אַ קליין קינד, אָדער אַ קינד וואָס ווערט געבוירן פאַר 9 מאָנאַטן, טראָגט דער קברן אַוועק

[1] זע אויבן נומ' 25 ד).

אין אַ קאַשיק אויפן בית־עולם (אָרלע). אַ קליין קינד טראָגט דער קברן אַליין אַוועק. קיינער גייט ניט מיט (פּעטריקאָוו). מען טראָגט עס אַוועק אין אַ זעקל (וויסאָקע), אין אַ קישן (סוועָנציאַן, ק' בערעזע), אין אַ פּאַטשיילע (וואָלפּ). אַ טויט „עופעלע" טראָגט דער שמש אַוועק אין דער פּאָלע (מאָטעלע, סלאָנים). מען לייגט עס אויך אַריין אין אַ מולטער אויסגעבעט מיט שטרוי (ווילנע, בריסק, סוועָנציאַן).

די מולטער לאָזט מען איבער אויפן בית־עולם (אויפן קבר?) (בריסק).

בכלל ריכט מען ניט אָפּ די טרויער־מנהגים נאָך אַ טויט קינד וואָס איז נאָך ניט אַלט קיין חודש. מען זיצט ניט קיין שבעה, און שלשים טרויערט מען ניט. נאָר דער שמש קומט, וויקלט אַרום דאָס קינד אין פּאַטשיילע און באַגראָבט עס. נאָך אַ קינד פון אַ חודש און ווייטער טרויערט מען. נאָר קיין קדיש זאָגט מען ניט ביז נאָך אַ קינד פון 13 יאָר (אַלג').

אַז ס'שטאַרבט אַ קינד יונגערהייט, זאָגט מען, אַז ס'האָט דערלעבט עמעצנס ניט דערלעבטע יאָרן (בריסק).

ג) כּלה: אַז ס'שטאַרבט אַ כּלה מאַכט מען אויפן בית־עולם „אַ שוואַרצע חופּה", און אונטער איר שטעלט זיך דער חתן לעבן דעם קאַסטן (בריסק) [2].

אַ כּלה באַקומט אַ שוואַרצע לענטע ביים טשעפּיק (אָנשטאָט אַ ווייסער). אויפן קבר שטעלט מען אַ חופּה פון שוואַרצן שטאָף אויף דער צייט פון תּפילה. דער מנהג ווערט פאַרשוואונדן אַלץ מער (ל 209,18).

אַז ס'שטאַרבט אַ כּלה, טוט מען איר אָן „אַ גערליאַנדע". מ'פלעכט איר אַריין לענטעס אין די האָר (בערעזנע).

אַז ס'שטאַרבט אַ כּלה און זי האָט זיך שוין אויפגענייט אַ חופּה־קלייד, טוט מען איר אָן דאָס קלייד מיט דער „גערליאַנדע". אויב קיין חופּה־קלייד האָט זי נאָך ניט, טוט מען איר אָן מער ניט ווי „אַ גערליאַנדע" (ק' בערעזע).

ד) אַ הורג: אַ הורג טוט מען קיין שום רעכט ניט (מען ריכט אים ניט אויס אויפן וועג), ווייל ער איז אַ קדוש (מאָטעלע, סלאָנים).

מען איז אים מקבר אין די זאַכן, מ'זאַמלט צונויף דאָס בלוט וואָס אַרום אים און באַגראָבט עס (מאָטעלע סלאָנים, בריסק).

ה) אַ זעלבסטמערדער: אַ מאבד עצמו לדעת, און אויך אַ זונה איז מען מקבר אונטער אַ פּאַרקאַן (סלאָנים, מאָטעלע). מען טוט זיי ניט קיין רעכט (ל 219,18)

בכלל, ווער ס'שטאַרבט מיט סימנים פון בלוט, דעם באַגראָבט מען צוזאַמען מיט זיינע זאַכן; בלוט טאָר מען ניט מטהר זיין (בילסק). אין אַ פאַל ווען איינער שטאַרבט און דער ליילעך אויף וועלכן ער שטאַרבט איז פאַרבלוטיקט, באַגראָבט מען מיט אים אויך דעם ליילעך (מאָטעלע, וואָלפּ).

[2] דער מנהג איז זייער אַן אינטערעסאַנטער, צום באַדויערן פאַרמאָגן מיר קנאַפּע ידיעות וועגן דעם.

אַז עמעץ האָט זיך אויפגעהאַנגען, ווערט אַ שטאַרקער ווינט (אַלג'). מען זאָגט אויך, ווען ס'איז אַ שטאַרקער ווינט: עמעץ וועט זיך הענגען (ראָזשאַנאָי). אויך אַז ס'שטאַרבט אַ בעל־עבירהניק, רייסן די בייזע רוחות זיין גוף, און פליענדיק און דרייענדיק זיך מאַכן זיי אָן אַ שטאַרקן שטורעם (ל 217,18).

46. מיטלען אויף אויסצומיידן דעם טויט.

א) אין טאָגטעגלעכן לעבן זעט דער פאָלקסמענטש אויסצומיידן אַלע באַוועגונגען און האַנדלונגען, וואָס קענען נאָר דערמאָנען דעם טויט אָדער זיינע באַגלייט־ערשיינונגען.

דעריבער טאָר מען ניט: שלאָפן אויף אַ טיש, זיך לייגן מיט די פיס צו דער טיר, גיין אין זאָקן. קערן זאַלבענאַנד, תיכּף פאַרקערן די שטוב, אַז מען פאָרט אַוועק (פון דאַנען נעמט זיך וואַרשיינלעך דער מנהג פון צוזעצן זיך איידער מען לאָזט זיך אין וועג). נייען זאַלבענאַנד, נייען אויף זיך, אַריבערשפּרייזן די שוועל, דעם פענסטער [1].

ב) ס'זיינען פאַראַן אין די לוויה־מנהגים געוויסע אַקטן, וואָס ווייזן אַרויס בולט דעם מענטשנס ווילן צו פאַרמאַכן אַלע וועגן פאַרן מלאך־המוות. (צב"ש, ווען מען לייגט אַריין אין קבר אַ צווייגל אין פאָרם פון אַ שליסל). באַזונדערס זעען מיר עס אין פאַל פון אַן עפּידעמיע, אַז ס'שטאַרבן אַ סך מענטשן אין אַ קורצער צייט.

אויב אין אַ שטוב שטאַרבן עטלעכע מענטשן אין אַ קורצער צייט, נעמט מען אַן אַלטן טאָפּ און מען שטעלט אים אַוועק איבערגעקערט אויף אַ קבר, כּדי מען זאָל ניט שטאַרבן אַזוי אָפט (נײ־סווענציאַן). אַז מען לייגט אַריין דעם מת אין קבר, קערט מען איבער די מיטה (קאָלאָמיי).

נאָכן אַריינלייגן דעם מת אין קבר גיט מען אַ שלײַדער מיט דער מיטה אָן דער ערד, מען זאָל זי מער ניט דאַרפן (לאַשקאָוויטש) [?].

אין אַן עפּידעמיע, אַז שטאַרבן אַ סך יידן, גיט מען דעם עלטסטן אין קבר אַ גרויסן שליסל, די מגפה זאָל זיך פאַרשליסן (האָראָדענקע) [2].

אַז ס'שטאַרבט אַ קליין קינד, טראָגט מען עס אַרויס דורכן פענסטער, כּדי די איבעריקע קינדער זאָלן ניט שטאַרבן. דערביי טאָר קיינער ניט דורכגיין דורכן פענסטער, ווייל ער וועט תּיכּף שטאַרבן (ק' בערעזע).

1 צו אָט דער גרופּע וועט אַוודאי אויך געהערן די גלייבעניש: אין אַ שטוב וואו ס'זיינען דאָ צוויי באַלקנס, טאָר מען ניט וואוינען (בערעזנע) [?].

2 אויף אָנעקצוט־ייכן די מגפה זיינען פאַראַן פיל אינטערעסאַנטע מנהגים, ווי: אויסשטעלן זיך אין פיר עקן פון שטאָט און זאָגן אַ תּפילה, חתונות אויפן בית־עולם, אַרומשיטן די הייזער מיט שוואַרצן קויל אאַז"וו. גענויערע באַשרייבונגען פון די מנהגים פאַרמאָגן מיר נאָך ביז היינט ניט.

אַז ס'שטאַרבט אַ רבי, טראָגט מען אים אַרויס דורכן פענסטער פון בית־מדרש (בערעזנע).

47. כּוהנים.

אַ כּוהן טאָר ניט זען קיין מת. ער טאָר ניט זיין אין שטוב, וואו ס'ליגט דער מת. ער טאָר ניט גיין אויפן בית־עולם. בשעת מען איז מקבר דעם מת, מוז ער שטיין הינטערן פּלויט (אַלג').

48. צוריק פון דער לוויה.

א) אַז מען גייט צוריק פון בית־עלמין, דאַרף מען גיין גיך, מען טאָר זיך ניט אומקערן אויף אַהינטער און מען טאָר זיך ניט אַרומקוקן. ביים אַרויסגיין פון בית־עלמין רייסט מען אַ ביסל גראָז און מען וואַרפט עס אַהינטער איבערן קאָפּ (נ'־סווענציאַן; ל) אָדער מען וואַרפט אַריבער זאַמד איבער די אָרעמס (ל 247,18). מען רייסט אויך אָפּ עפּעס פון זיך און מען וואַרפט דאָס אַריבער איבערן פּאַרקן (בערעזנע).

ווען דער אָבל גייט צוריק פון בית־עולם, טוט ער זיך אַריין זאַמד אין די שיך (ל 249,18).

צוריקגייענדיק פון דער לוויה איז אַ מצווה צו געבן נדבות (ווילנע).

ב) צוריקקומענדיק פונעם בית־עולם טאָר מען גלייך אין הויז ניט אַריינגיין. מען בעט אַרויסטראָגן וואַסער. דאָס קענדל מיטן וואַסער דאַרף דער וואָס האָט אַרויסגעטראָגן אַוועקשטעלן אויף דער ערד. דאָס קענדל טאָר מען ניט איבערגעבן אַן אַנדערן. נאָכן אָפּוואַשן די הענט [3] קערט מען אום דאָס קענדל, און יעדער נעמט זי זיך אַליין. די הענט דאַרף מען אָפּווישן מיט אַזאַ זאַך וואָס מען וועט קיינמאָל ניט ניצן: אָן אַ הילצערנער וואַנט, אָדער אָן אַ פּלאַנקען (נ' סווענציאַן). מען קען אויך אָפּווישן מיט אַ טוך, אָבער מען וועט זי ניט קענען ניצן (ק' בערעזע).

געוויינלעך טאָר מען די הענט ניט אָפּווישן, מען לאָזט זיי אַזוי אויסטריקענען (ל 18, 248) (בריסק).

די קוואָרט טאָר מען ניט נעמען אין האַנט, ווייל מען וועט זי טמא מאַכן; עמעץ מוז אָנגיסן (לאַשקאָוויטש).

אַז ס'רעגנט נאָך אַ לוויה, איז אַ סימן, אַז דער געשטאָרבענער איז געווען אַ צדיק (אָרלע).

XII

49. דער אָבל.

דער אָבל ווערט ביז צום באַהאַלטן דעם מת גערופן „אוינען" (אונן).

דעם טאָג דאַרף ער קיין תּפילין ניט לייגן ביז נאָך דער לוויה. נאָך דער לוויה לייגט ער תּפילין און דאַוונט מנחה, דערנאָך בייסט ער צו. ער דאַרף עסן קיילעכדיקע זאַכן.

3 מען גיסט זיך אָפּ דריי מאָל (אָרלע).

מען איז זיך נוהג צו עסן: בייגל, אייער, באַשיט מיט אַש, אויך אַרבעס — דער טרויער זאָל זיך שנעל אַוועקקייקלען. דאָס עסן מוז געבראַכט ווערן פון אַ פרעמדן און געקויפט ווערן פאַר פרעמדע געלט (ל' 18, 250) (מאָטעלע).

דאָס עסן גרייטן צו געווייגלעך די שכנים (אָרלע).

דער אָבל טאָר ניט הערן קיין מוזיק, ער טאָר זיך ניט שערן אין משך פון 30 טעג (אָרלע; אַלג').

מיט דער קריעה דאַרף ער אַרומגיין אַזוי אַ גאַנץ יאָר, ער טאָר זיך ניט אָנטון אין ווייסן, ניט גיין אויף קיין חתונות און אויף קיין שמחות (סלאָנים).

פאַר דער צייט פון שלשים טאָר דער אָבל ניט בייטן קיין וועש, ניט אָנטון קיין נייע בגדים, סיידן דאָס אויס־קאַטשען קודם אויף דער ערד, דאַן ערשט מעג ער עס אָנטון (נ' סווענציאַן).

אַז מען קומט אַריין אין אַ שטוב וואו מען זיצט שבעה זאָגט מען ניט גוט־מאָרגן (בריסק). מען טאָר זיך בכלל ניט גריסן מיטן אָבל די גאַנצע שבעה־צייט (ל' 18, 251). פרייטאָג צו נאַכט גייט דער אָבל אין שול. פאַרן סוף פון קבלת שבת גייט ער אַרויס. דער שמש גיט אַ קלאַפּ אין טיש און זאָגט: „גייט אַנטקעגן דעם אָבל!" אַלע שטעלן זיך אויף און גייען אים אַנטקעגן (ווילנע). אַן אָבל זיצט ניט אין שול אויף זיין אייגענעם אָרט (ווילנע).

אַז דער אָבל דאַרף פאַר די 7 טעג אַרויסגיין אין גאַס, מעג ער ערשט נאָכן דריטן טאָג. ער שיט זיך זאַמד און ערד אין די שיך און לויפט שנעל דורך דער שטאָט (קאָלאָמיי).

אַז דער אָבל שטייט אויף שבעה, גייט ער „באַגלייטן" די נשמה. ער גייט מיטן זעלביקן וועג וואָס ס'איז געגאַנ־גען די לויה. אַ טייל גייען ביזן בית־עולם, אַ טייל נאָר אַ שטיקעלע; ס'איז גענוג צוצוגיין ביזן בריקל (קאָלאָמיי).

אויב דער אָבל דערוויסט זיך פון עמעצנס טויט שוין נאָך דער שבעה־וואָך, דאַרף ער מער ניט זיצן ווי אַ האַלבע שעה (אַ דין).

בוקסטאָרף ז' 632: Die das Leid verführen es seyen Kinder oder nächsten Verwandten, müssen 7 Tage an den Erden barfüss sitzen, essen kein Fleisch, trinken kein Wein (nur am Sabath), baden in 30 Tagen nicht, lassen sich nicht schären, streichen sich nicht mit wolriechenden Oel oder Wassern, lassen die Nägel wachsen. Der Mann muss mit den Mannen essen, die Frau mit den Weibern. Gehen müssig, arbeiten nichts und führen ein jämmerliches Wesen.

.50 דאָס פאַרשיקן דאָס אומגליק:

קומענדיק פונעם בית־עולם (אָדער אויפן צווייטן טאָג) דאַרף דער אָבל אַריינגיין אין אַ גויאישער שטוב. מען שיקט אים אַריין מכלומרשט נאָך מילך אָדער נאָך עפּעס אַנדערש (אָשמענע). אויב ס'איז נישטאָ קיין גויאישע

PASSING OFF THE TRAGEDY ON A GOY

שטוב אויפן וועג, דאַרף ער אַריינגיין אין אַ חורבה, אין אַ פוסטקע (מאָטעלע).

נאָך שבעה דאַרף מען אַריינגיין אין דער ערשטער שטוב צו אַ גוי (לונע) [1].

אַז מען זעצט זיך שבעה, זעצט מען זיך אויף אַ שטיין, דערנאָך וואַרפט מען אים אַרויס (?) (אָשמענע).

.51 בלאָנדזשענדיקע נשמות.

א) נאָך דער קבורה: 30 טעג נאָכאַנאַנד קומט די נשמה יעדן טאָג אין שטוב (אָרלע).

ווער ס'איז באַהאַלטענערהייט באַגאַנגען אַ פאַרברעכן, דער האָט אַ שווערן טויט, און נאָכן טויט בלאָנדזשעט ער איבער דער וועלט (ל' 18,215).

אַ זינדיקע נשמה קומט צוריק אונטער איר שטוב און וויינט און קלאָגט. פאַראַן אַ מעשה מיט אַ יידענע, וואָס מען האָט זי געזען נאָכן טויט אונטערן פענסטער (אָשמענע).

מוטערס קומען ביינאַכט און וויינען אויף זייערע קינ־דער. פון דאַנען הייסן זיי: קלאָגמוטערס, קלאָגווייבער (אייזיק־מאיר דיק).

אויב פאַרן טויט בעט דער מענטש, מען זאָל נאָך אים געבן עמעצן אַ נאָמען און מ'דערפילט ניט זיין בקשה, קומט דער טויטער ביינאַכט און ווערגט די מענטשן וואָס האָבן אים ניט געפאָלגט (בראַסלאַוו).

אין יאָרצייט פון איר גוף ווי אויך אין חודש אלול שטייט די נשמה אויפן קבר און וואַרט אויף די באַזוכן פון די נאָענטע און קרובים. ניט קומען צו איר דאַמאָלסט וואָלט געהייסן איר אָנטון בושה און בזיון. זי פאָלגט אויך אויס די בקשות אַז מען ווענדט זיך צו איר (ל' 18,149).

פאַר דער חתונה גייען חתן־כלה אויף קבר־אָבות, און בעטנדיק מחילה פאַר אַלדאָס ביין וואָס זיי האָבן געטון פאַרבעטן זיי אַלעמען אויף חתונה. די פאַרשטאָרבענע

1 מיט אַט דעם מנהג טרעפן מיר זיך ניט נאָר אין שייכות מיטן טויט. אַזוי צב"ש ווען ס'דונערט, זאָל מען זיצן מיט אַ גוי אין שטוב (לונע). אַז מען וויל פטור ווערן פון אַ קרענק נעמט מען אַ לענטע (אָדער אַן אַנדער זאַך) וואָס עס זאָל ליגען אויפצוהייבן אַז מען וועט עס באַמערקן, מען רייבט אויס מיט דעם די וואונד און מען וואַרפט אַוועק די לענטע אויפן מיטן גאַס, און ווער ס'הייבט עס אויף, דער נעמט אויף זיך איבער די קרענק (אָרלע). אָדער: מען נעמט אַ שטעקן און מען מעסט אָפּ דריי מאָל די וואונד, מען שניידט איין דעם שטעקן און מען וואַרפט אים אַוועק (קאָלאָמיי). כדי זיך אויסצו־היילן פון קדחת, נעמט דער קראַנקער אַן עפּל, צעטיילט עס אויף אַכט חלקים און לייגט עס אַנידער אויפן וועג. ווער ס'וועט אויפהייבן די שטיקלעך, אויף דעם וועט אַריבערגיין די קרענק (מאָטעלע). אַז מען וויל אויסרייניקן אַ הויז פון טאַראַקאַנעס, טוט מען אַריין אין אַ זעקעלע 12 טאַראַקאַנעס. מען פאַרבינדט דאָס זעקעלע, זיי זאָלן ניט אַרויס. דאָס זעקעלע לייגט מען אַרויף אויף אַ פויערשן וואָגן (אין אַ יידישן טאָר מען ניט!), אַזוי אַז דער פויער זאָל ניט וויסן. דאַן וועלן די טאַראַקאַנעס איבערקלייבן זיך צום פויער אַהיים (ק' בערעזע).

עלטערן קומען טאַקע אויף דער חתונה און בענטשן די קינדער (ל 264,18).

WEDDING INVI-TATIONS TO THE DEATH CAMPS

יום־כיפור גייען מתים צו כל־נדרי (אָרלע).

ב) אויפן אָרט וואו די וועגן קרייצן זיך דאַרף מען אַ וואָרף טון אויף אַהינטער אַ מטבע, ס'איז פאַר די נשמות (ניי־ווילייקע).

ביינאַכט טאָר מען ניט פייפן, ווייל מען רופט אַרויס מיט דעם די מתימס נשמות (ל 37,12).

פאַרן שלאָפן קערט מען אויס די שטוב, ווייל ביינאַכט קומען מלאכים, דאַרף די שטוב זיין ריין (ק בערעזע).

ס'איז ניט גוט אַרויסצוואַרפן די מיסט, אָדער אַרויס־גיסן דאָס וואַסער ביינאַכט, ווייל מען קען דעמאָלט אָפגיסן די נשמות וואָס גייען אום ביינאַכט. מוז מען עס אָבער יאָ טון, דאַרף מען זאָגן דריי מאָל: „איך בעט איין, גייט אַוועקו" (ל 38,12: ליטע). מען שטעלט אַנידער די שיסל אויף דער ערד און מען זאָגט דריי מאָל: „היט זיך, מען גיסטו" און מען גיסט אויס (אָרלע). אָדער: „היט זיך! היט זיך! היט זיך!" (בריסק).

מען טאָר ניט גיין נאָך וואַסער ביינאַכט. מען דעקט איבער אויף ביינאַכט דאָס וואַסער (אָרלע).

אין אַ שטוב וואו ס'געפינט זיך אַ קליין קינד טאָר מען ביינאַכט ניט אַרויסגיסן קיין וואַסער, אָדער אַרויסשיטן קיין מיסט, ווייל דאָס קינד וועט האָבן אַן אומרואיקן שלאָף (נ׳ סווענציאַן).

מען טאָר אויך ניט זאָגן: „אוי. ביי איך איז זייער אַ סך מיסט אין שטוב", ווייל ס'וועלן ווייניקער מענטשן ווערן אין הויז (ק׳ בערעזע).

מען טאָר ניט קערן ביינאַכט (בריסק, ווילנע).

צוועלף ביינאַכט קומען זיך צונויף די מתים אין שול לייענען די תורה. וועמען פון די לעבעדיקע זיי וועלן אויפרופן צו דער תורה, דער וועט שטאַרבן (ל 262,18).

צוועלף אַ זייגער טאָר מען ניט אַרויסגיין אויף דער גאַס, ווייל דאַמאָלסט גייען די נשמות דאַווענען (ל 54,12: וואָלין).

ווער ס'וועט אָנטרעפן ביינאַכט אויף אַ מת און וועט אים אָנכאַפן פאַרן גאַרטל, דער וועט פון אים אַלץ געוואויר ווערן וואָס ס'טוט זיך אויף יענער וועלט. אָבער אויב ער וועט פון דעם עמעצן אויסזאָגן, וועט ער תיכף שטאַרבן (ל 263,18).

52. דיבוק.

דער דיבוק קומט מייסטנס צו אַפּיקורסים און צו די פרויען וואָס גייען אַרויס אויפדערנאַכט אָן אַ פאַרטוך (ל 45,12). בפרט איז געפערלעך אַרויסצוגיין אָן דעם פאַרטוך שבת־צונאַכט (ל 34,14). די אָפּקומענדיקע נשמה, וואָס גייט אַריין אין אַ מענטש און ווערט פונעם צדיק פאַרטריבן, האָט ליב אַרויסצוגיין דורכן האַלז אָדער דורך דער נאָז. אָבער אויפן באַפעל פונעם צדיק פליט זי אַרויס אין אַ געשטאַלט פון אַ רינגל דורכן קליינעם פינ־גער פון דער האַנט אָדער פונעם פוס. פון שטוב גייט זי אַרויס דורך דער שויב וואָס פּלאַצט דאַמאָלסט (ל 157,18).

53. דער טויטער זאָרגט פאַר די לעבעדיקע.

דער טויטער קומט אָפט צו חלום, גיט עצות, זאָגט אָן אַן אומגליק. ס'גייען אַרום אַ סך מעשיות אויף דער טעמע.